

แนวคิดในการศึกษา

ในบทนี้จะได้สำรวจแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาของวิทยานิพนธ์นี้ อันได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และความรู้ แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ในสังคมไทย และ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย การสำรวจแนวคิดต่าง ๆ เหล่านี้จะช่วยเป็นแนวทางในการวิเคราะห์กลุ่มข้อมูลที่ศึกษา กับช่วยขยายความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นเรื่องวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ในสังคมไทยอีกด้วย ซึ่งผู้วิจัยสนใจว่านักเขียนไทยได้แสดงทัศนะความคิดเห็นของตน รวมถึงของคนไทยทั่วไปต่อวิทยาศาสตร์ และไสยศาสตร์อย่างไร ทั้งนี้เพื่อจะได้ประมวณภาพและสาระของวัฒนธรรมความรู้ในสังคมไทยว่าเป็นอย่างไร รายละเอียดของแนวคิดต่าง ๆ ที่สำรวจมา มีดังต่อไปนี้

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และความรู้

แนวโน้มการพัฒนาที่ก้าวกระโดดของความรู้วิทยาศาสตร์ปัจจุบัน ทำให้เกิดการตื่นตัวตั้งคำถามกันทั่วไปว่า โลกยุคใหม่จะหมุนไปโดยมี "ความรู้" (วิทยาศาสตร์) เป็นเครื่องนำทางหรือชี้แนะกระนั้นหรือ คำเรียกขาน "สังคมความรู้" (knowledge society) เริ่มใช้กันแพร่หลายซึ่งความรู้สำคัญที่ประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกพยายามแข่งขันกันพัฒนา เพื่อให้เป็นสังคมความรู้นั้นก็คือ ความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี ที่สุดของการแข่งขันพัฒนานี้ยังไม่มีใครรู้ได้ว่าจะเป็นอย่างไรร แต่สิ่งที่หลายคนใคร่รู้กันมากกว่าคือ การแข่งขันนี้ดีหรือไม่ จะส่งผลต่อบริบทสังคมอย่างไร คำถามเหล่านี้เป็นที่มาของการสนใจศึกษาเกี่ยวกับ "วัฒนธรรมความรู้" (Epistemic Cultures) เพื่อเป็นข้อพิจารณาว่า สภาพหรืออนาคตของโลกแห่ง "สังคมความรู้" นั้น จะเป็นอย่างไร ควรที่จะดำเนินไปหรือไม่

ในประเทศตะวันตกการศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมความรู้ครอบคลุมสาขาวิชาหลากหลายด้าน (N. Van House, 2003)¹ อาทิ สังคมศาสตร์, นิเวศวิทยา, วิทยาศาสตร์, เพศศึกษา, คอมพิวเตอร์, ปรัชญา, และวิธีวิทยา เป็นต้น นอร์ เคทีนา (Karin Knorr Cetina,

¹ ตัวอย่างวิชา เช่น ความรู้กับสังคม (Knowledge and Society), นิเวศวิทยาของความรู้ (Ecologies of Knowledge), วัฒนธรรมความรู้ (Epistemic Cultures: How the Sciences make Knowledge), เพศศึกษากับเทคโนโลยี (Gender and Technology Studies), ปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับคอมพิวเตอร์ (Human-Computer Interaction), การสร้างความรู้ (Knowledge Construction), วิธีวิทยาของเทคโนโลยี (Technomethodology) เป็นต้น

1999) ได้เขียนหนังสือเกี่ยวกับวัฒนธรรมความรู้ของวิทยาศาสตร์ โดยติดตามการศึกษาวิจัยโครงการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ๒ สาขา คือ ฟิสิกส์ และชีววิทยา เธอชี้ว่าการทดลองวิจัยเพื่อพัฒนาหรือสร้างความรู้ของนักวิทยาศาสตร์ทั้งสองสาขานั้น ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของทฤษฎีความรู้ที่เป็นวิชาการล้วน ๆ แต่ในหลายกรณีขึ้นอยู่กับทักษะ ความชำนาญ หรือความคิดเห็นส่วนตัวของผู้วิจัยทดลอง

ข้อสรุปของเคทีนา คล้ายคลึงกับของนักวิชาการอีกหลายคน โดยเฉพาะ พอล ฟายเออราเบนด์ (Paul K. Feyerabend, 1924 - 1994) นักปรัชญาวิทยาศาสตร์ชาวออสเตรเลีย ซึ่งได้วิพากษ์วิจารณ์ความรู้วิทยาศาสตร์ไว้อย่างรุนแรงในหนังสือเล่มสำคัญของเขา คือ *Science in a Free Society* (1978) การตรวจสอบและคัดค้านบทบาทของความรู้วิทยาศาสตร์ของฟายเออราเบนด์ ก็ด้วยต้องการให้ใน "สังคมเสรี" ซึ่งเขาหมายถึงสังคมที่ปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย มีเสรีอย่างแท้จริงโดยเฉพาะในด้านความรู้ กล่าวคือ ความรู้ไม่ว่าระบบใด (ไม่ใช่เฉพาะแต่ระบบเหตุผลนิยมแบบวิทยาศาสตร์) มีอิสรเสรีภาพในการเผยแพร่ได้อย่างเท่าเทียมกัน แต่สภาพปัจจุบัน ฟายเออราเบนด์เห็นว่าความรู้วิทยาศาสตร์กำลังครองความเป็นใหญ่อยู่ โดยมีอำนาจรัฐสนับสนุนให้มีอภิสิทธิ์กว่าความรู้ในระบบอื่น ๆ เช่น ศิลปะ การแพทย์แผนตะวันออก ตำนาน ความเชื่อของชนพื้นเมืองต่าง ๆ เป็นต้น ลักษณะเช่นนี้ฟายเออราเบนด์คิดว่าไม่ใช่สภาพการณ์ที่ดี เพราะในที่สุดระบบความรู้อื่น ๆ ที่ถูกจำกัดหรือกีดกันไม่ให้เผยแพร่ ก็ จะหมดไปจากสังคม คงเหลือแต่ความรู้วิทยาศาสตร์เพียงระบบเดียว ซึ่งก็ไม่มีข้อพิสูจน์ว่าเป็นเลิศกว่าศาสตร์อื่น ๆ และการเป็นเผด็จการทางความรู้ของวิทยาศาสตร์ ก็เป็นเรื่องน่าอันตรายทำนองเดียวกับที่คริสต์ศาสนาเคยเป็นใหญ่และมีอำนาจผูกขาดในสังคมตะวันตกมาแล้ว ก่อนมีการปฏิวัติทางวิทยาศาสตร์ในศตวรรษที่ ๑๗

ฟายเออราเบนด์กล่าวไว้ชัดเจนว่า เขาไม่ได้คัดค้านตัวความรู้วิทยาศาสตร์ แต่คัดค้านการผูกขาดหรือการร่วมมือกับอำนาจรัฐของวิทยาศาสตร์ และทำให้สังคมขาดสภาพความเป็นเสรีไป ซึ่งจะไม่ใช่ "สังคมความรู้" อย่างแท้จริง ผู้วิจัยสนใจแนวคิดของฟายเออราเบนด์ที่เสนอให้ความรู้ต่าง ๆ มีเสรีภาพอย่างเท่าเทียมกันในการเผยแพร่ กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือการยอมรับระบบความรู้อื่น ๆ นอกเหนือจากระบบเหตุผลนิยมแบบวิทยาศาสตร์ นอกจากนี้ยังสนใจการวิเคราะห์เกี่ยวกับความรู้วิทยาศาสตร์ของเขา ที่ชี้ว่าแท้จริงแล้ววิทยาศาสตร์ไม่ได้เป็นความรู้ที่สมบูรณ์หรือเลิศกว่าความรู้อื่น ๆ ฟายเออราเบนด์เห็นว่าควรมีการตรวจสอบความรู้วิทยาศาสตร์ และรวมถึงความรู้อื่นใดที่จะทำให้สภาพของสังคมเสรีเสียไป

การสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับความรู้และวิทยาศาสตร์ในหัวข้อนี้ จึงจะได้กล่าวถึง รายละเอียดทัศนะของฟายเอราเบนด์ต่อวิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เพื่อเป็นแนวทางในการพิจารณา ทัศนะหรือท่าทีของนักเขียนไทยร่วมสมัยต่อวิทยาศาสตร์ และรวมถึงไสยศาสตร์ เพื่อวิเคราะห์ ถึงวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทยต่อไป

ประเด็นหลักที่ฟายเอราเบนด์แสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ไว้คือ ความรู้ วิทยาศาสตร์ไม่ได้เลิศกว่าความรู้อื่น ๆ และ “วิธีการแบบวิทยาศาสตร์” นั้นไม่มี เขาอภิปรายไว้ในภาคสองของหนังสือ *วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี* หัวข้อที่ ๘ *ระเบียบวิธีทางวิทยาศาสตร์ไม่ได้ทำให้วิทยาศาสตร์เป็นเลิศ* (Feyerabend, 1978: 98-100) ว่า นักวิทยาศาสตร์ทั้งหลายล้วน ต้องปรับเปลี่ยนหลักเกณฑ์ ระเบียบวิธี และหลักเหตุผลของตนเรื่อยไปเมื่อทำการวิจัยเรื่องใหม่ ไม่ได้มีกฎใดโดยเฉพาะ แม้ว่าจะเป็นเหตุเป็นผล ถูกต้องตามหลักตรรกะ และมีหลักคิดดี เพียงใดที่จะยืนยงตลอดไปหรือใช้ได้กับทุกการค้นคว้าวิจัย ที่ผ่านมามีการเปลี่ยนแปลงทาง วิทยาศาสตร์ครั้งสำคัญ ๆ เช่น การปฏิวัติของโคเปอร์นิคัส ทฤษฎีควอนตัม ทฤษฎีว่าด้วยความ เป็นคลื่นของแสง เป็นต้น ล้วนเป็นการ “คิดนอกกรอบ” หรือไม่ก็ทำไปโดยไม่ทันคิด การ อ้างว่าจากผลงานหรือความสำเร็จทางวิทยาศาสตร์นั้น เป็นเพราะการใช้ “วิธีการ” ที่ถูกต้อง แบบวิทยาศาสตร์ในการค้นคว้าความรู้ ซึ่งก็เป็นการยืนยันว่าวิทยาศาสตร์นั้นเลิศกว่าระบบ ความรู้อื่น จึงไม่เป็นจริง

ฟายเอราเบนด์ยังคัดค้านการ “วางก้าม” ของวิทยาศาสตร์โดยการกล่าวหาและโจมตี ความรู้ระบบอื่นว่างมายล้าสมัย โดยการยกกรณีที่นักวิทยาศาสตร์ชั้นนำ ๑๘๖ คน ออกคำ ประกาศต่อต้านโหราศาสตร์ (Feyerabend, 1978: 91-96) ว่า นักวิทยาศาสตร์ที่อ้างตัวว่ามี ความรู้ที่ก้าวหน้าเป็นเลิศ (๑๘ คนในจำนวน ๑๘๖ คน เคยได้รับรางวัลโนเบล) นั้น แท้จริงไม่มี ความรู้และไม่เคยศึกษาในเรื่องที่ตนกล่าวหาเลย แต่ใช้อคติตามแนวคิดในศาสตร์ของตนเป็น เกณฑ์ตัดสิน ไม่ยอมรับระบบความรู้อื่น ฟายเอราเบนด์ชี้ว่า หากพวกโหราจารย์จะมี ความผิดก็ในฐานะที่ทำให้คนเลือกทางง่ายมากกว่าทางยาก คือ แทนที่จะคิดแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ด้วยตนเอง กลับไปฝากความหวังไว้กับดวงชะตาราศี ซึ่งวิธีนี้ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ เช่น จิตวิทยา โดยการใช้แบบทดสอบ “ตื่น ๆ” ที่มีมากมายในหน้านิตยสารก็ทำให้ผู้คนฝากความคิด ความหวังไว้กับสิ่งอื่นเช่นกัน เขายังได้อภิปรายกรณีตัวอย่างที่ลึกซึ้งขึ้น เรื่องอิทธิพลของดวง อาทิตย์ต่อสิ่งมีชีวิตบนโลกซึ่งทางโหราศาสตร์มักอ้างกัน ว่ามีการศึกษาค้นคว้าแบบ วิทยาศาสตร์ เช่น โดย Lyall Watson (*Supernature*, 1973) ซึ่งผลการศึกษารูปว่า ความ เปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตบนโลกสัมพันธ์กับการทำงานของดวงอาทิตย์ ฟายเอราเบนด์ย้ำว่า

นักวิทยาศาสตร์ที่โจมตีโหราศาสตร์นั้น ไม่เคยสนใจหรือรับรู้เรื่องเหล่านี้ และไม่รู้จักวิธีการที่ชัดเจนของโหราศาสตร์ แต่เพราะ “ความเชื่อ” และอคติของพวกตนจึงออกคำประกาศมาภาพลักษณ์ของนักวิทยาศาสตร์ที่ว่าเป็นนักวิชาการที่เปี่ยมด้วยเหตุผล เพียงตรงตามกรอบทฤษฎีและปราศจากอคติลำเอียง จึงไม่เป็นจริงตามกรณีตัวอย่างการโจมตีโหราศาสตร์นี้

ทัศนะของฟายเออร์abend ต่อวิทยาศาสตร์ที่นับว่าเป็นข้อกล่าวหาอุกฉกรรจ์ คือ การที่วิทยาศาสตร์เข้ารวมกับอำนาจรัฐ พยายามเป็นใหญ่ในสังคม และกีดกันความรู้ระบบอื่น ๆ ออกจากสังคม เขาย้อนทบทวนว่า (Feyerabend, 1978: 101) หลังจากการปฏิวัติวิทยาศาสตร์ สิ่งที่เกิดขึ้นตามมาคือ วิทยาศาสตร์แผนเก่าถูกขจัดออกจากวงการวิทยาศาสตร์ และต่อมาความรู้แบบแผนอื่น ๆ ก็ถูกวิทยาศาสตร์พยายามกำจัดเช่นกัน ทั้งนี้ไม่ใช่เพราะแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้รับความนิยมเพียงประการเดียว แต่เพราะวิทยาศาสตร์ได้ใช้สถาบันต่าง ๆ เป็นเครื่องมือ เช่น สถาบันการศึกษา ในการกำหนดหลักสูตรการเรียนการสอน ผู้เชี่ยวชาญ กลุ่มอำนาจต่าง ๆ เช่น สมาคมแพทย์ ทำให้ความรู้ในระบบอื่นไม่มีสิทธิ์มีเสียงที่จะแข่งขันกับวิทยาศาสตร์ได้ ความรุ่งเรืองของวิทยาศาสตร์ในปัจจุบัน มิใช่เป็นเพราะความสำเร็จหรือสามารถกว่าระบบความรู้อื่น ๆ แต่เพราะวิทยาศาสตร์ครองอำนาจในองค์กรสำคัญ ๆ ได้และกีดกันจำกัดความรู้ระบบอื่น ๆ ไม่ให้มีบทบาท

ฟายเออร์abend เสนอว่า (1978: 96-8) ความรู้ทุกระบบควรถูกตรวจสอบโดยเฉพาะวิทยาศาสตร์ เขายกตัวอย่างเรื่องการวินิจฉัยโรคของแพทย์ ซึ่งปัจจุบันมีการยอมรับกันมากขึ้นในเรื่องความเห็นที่สอง ฟายเออร์abend เชื่อว่าการไม่ตรวจสอบความรู้หรือความเห็นของผู้ได้ชื่อว่ามีความรู้ นั้น เป็นความเขลาและไม่รับผิดชอบ เขาเน้นว่าประชาชนทั่วไปต้องตรวจสอบทุกเรื่องที่จะมีผลกระทบต่อตน อาทิ เรื่องโรงงานไฟฟ้านิวเคลียร์ การตรวจสอบไม่ได้มุ่งเพียงเพื่อจับผิด ในหลายกรณีได้ช่วยให้ประหยัดและมีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ฟายเออร์abend ยังเสนออีกว่า นอกจากตรวจสอบแล้ว ในทุกกรณีการตัดสินใจขั้นสุดท้ายต้องไม่ขึ้นอยู่กับผู้เชี่ยวชาญ แต่ต้องอยู่ที่ประชาชนที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับผลการตัดสินใจนั้น เขาได้อ้างถึงระบบการพิพากษาคดีที่มีคณะลูกขุนว่า เป็นตัวอย่างอันดีของการตรวจสอบคำวินิจฉัยของผู้เชี่ยวชาญ

ข้อสรุปของความคิดของฟายเออร์abend ในหนังสือ *วิทยาศาสตร์ในสังคมเสรี* คือ การเปิดโอกาสให้ระบบความรู้ต่าง ๆ ที่หลากหลายได้แสดงบทบาทโดยอิสระ สามารถแข่งขันและตรวจสอบกันได้ จะเป็นผลดีกว่าการปิดกั้นและกำจัดศาสตร์อื่น ๆ เพื่อยกย่องสถาปนาเพียงศาสตร์เดียวให้ครองความเป็นใหญ่ เพราะนอกจากจะไม่ทำให้ศาสตร์ใดพัฒนาไปได้ในระยะ

ยาวแล้วยังเป็นการทำลายสังคมโดยรวมด้วย เขาได้ยกตัวอย่างประเทศจีน (Feyerabend, 1978: 102-3) ว่าเมื่อต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ คนรุ่นใหม่ของจีนที่เบื่อหน่ายประเพณี กฎข้อบังคับโบราณต่าง ๆ ได้หันไปรับวิทยาศาสตร์อันเป็นภูมิปัญญาและความสำเร็จด้านวัตถุของชาติตะวันตกมาใช้แทนความรู้ตามขนบเดิมของตน เช่น เรื่องยาสมุนไพร การฝังเข็ม หลักหยิน-หยาง หรือ ชี่กง เป็นต้น แต่จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๑๗ พรรคคอมมิวนิสต์จีนเริ่มเห็นว่าจำเป็นต้องควบคุมนักวิทยาศาสตร์บ้าง จึงสั่งให้นำการแพทย์แผนโบราณกลับมาใช้ในโรงพยาบาลและมหาวิทยาลัย ทำให้เกิดการแข่งขันกันระหว่างการแพทย์แผนวิทยาศาสตร์กับแผนโบราณ และเป็นที่ประจักษ์ต่อมาว่าการแพทย์แผนโบราณ มีวิธีตรวจรักษาที่เหนือกว่าแผนวิทยาศาสตร์ในหลายด้าน ฟายเออราเบนด์สรุปว่าข้อคิดที่ได้จากกรณีนี้คือ ความคิดความเชื่อ การปฏิบัติ ทฤษฎีและจารีตที่ไม่เป็นวิทยาศาสตร์ สามารถเป็นคู่แข่งกับวิทยาศาสตร์ และเปิดเผยให้เห็นจุดอ่อนของวิทยาศาสตร์ได้ หากมีการเปิดโอกาสให้แข่งขันกันได้อย่างเป็นธรรม

เขาเสนอต่อไปว่า การจัดให้สังคมเปิดโอกาสที่เท่าเทียมกันให้แก่ความรู้ต่าง ๆ นั้นเป็นหน้าที่ขององค์กรหรือสถาบันต่าง ๆ ในสังคมเสรีจารีตหรือระบบความรู้ทุกแบบแผนควรมีอิสระสามารถพัฒนาไปด้วยกัน เท่าที่เงื่อนไขของสังคมจะอำนวยให้ เป็นไปได้ว่าหลังจากการแข่งขันพิสูจน์เปรียบเทียบกันแล้ว จารีตหรือความรู้บางระบบอาจด้อยกว่าระบบอื่น แต่ก็ไม่ควรต้องถูกขจัดไปหากยังมีคนสนใจปฏิบัติ สังคมควรปล่อยให้ความรู้นั้นยังคงอยู่ จนเมื่อบทบาทของลดลง หรือไม่เป็นที่ยอมรับอีกต่อไปก็คงหมดหรือปรับเปลี่ยนไปเอง กลไกที่สังคมเสรีควรรักษาไว้คือ การพิสูจน์ถกเถียงอย่างเปิดกว้าง ตลอดจนการตรวจสอบจารีตแบบแผน หรือความรู้ต่าง ๆ ในสังคม และที่สำคัญคืออำนาจรัฐต้องไม่เข้ากับความรู้อะไรหรือจารีตใดเพื่อครอบงำสังคมเป็นอันขาด

แนวคิดของฟายเออราเบนด์ที่ได้อภิปรายมานี้ ผู้วิจัยเห็นว่าอาจนำมาใช้ในการศึกษาสังเกตเกี่ยวกับแนวคิดวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ที่ปรากฏในนวนิยายไทยร่วมสมัย เพื่อประมวลภาพหรือลักษณะของวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทยได้ โดยพิจารณาว่าสังคมไทยมีลักษณะดังเช่นที่ฟายเออราเบนด์วิจารณ์มาหรือไม่ เช่น สถานะของวิทยาศาสตร์ในสังคมไทย มีลักษณะคุกคามหรือข่มระบบความรู้อื่น วิทยาศาสตร์แสดงตนเป็นเลิศกว่าระบบความรู้อื่นหรืออำนาจรัฐโดยผ่านทางสถาบันองค์กรต่าง ๆ สนับสนุนวิทยาศาสตร์เป็นพิเศษ และกีดกันจารีตหรือระบบความรู้อื่น หรือ สังคมไทยมีลักษณะเสรีเปิดโอกาสให้ทุกระบบความรู้เผยแพร่พัฒนาไปได้อย่างอิสระหรือไม่ เป็นต้น

นอกจากทัศนะหลักของฟายเออราเบนด์ที่ผู้วิจัยจะใช้เป็นแนวทางในการวิเคราะห์ ข้อมูลแล้ว ทางด้านนักวิชาการไทยซึ่งได้ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมและความรู้ ทั้งวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ศิลปะ หรือลัทธิพิธีต่าง ๆ ในสังคมไทยไว้มากท่านหนึ่ง คือ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ในหนังสือชื่อ *ไฮเทคคาถาปาฏิหาริย์ ว่าด้วยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในสังคมไทย* (นิธิ เอียวศรีวงศ์, ๒๕๔๖ข) นิธิได้ตีความว่าวิทยาศาสตร์เป็นวัฒนธรรม เพราะวิทยาศาสตร์เป็นวิธีคิด วิธีมองและจัดการกับโลก และเป็นวิธีประเมินสิ่งอื่นด้วย จุดมุ่งหมายของวิทยาศาสตร์คือ การประเมินความเป็นจริงโดยอาศัยเหตุผลเชิงวัตถุและตรรกะเชิงคณิตศาสตร์ เขาเห็นว่า วัฒนธรรมวิทยาศาสตร์นั้นก็คล้ายกับวัฒนธรรมอื่น ๆ คือมีทั้งจุดอ่อนและจุดแข็ง นิธิจึงเตือนว่าถ้าหากยึดแต่จุดแข็งของวิทยาศาสตร์แล้วละทิ้งวิธีคิด วิธีมองและจัดการ และวิธีประเมินตามแบบวัฒนธรรมอื่น ๆ ไป จะทำให้ตกเป็นเหยื่อของจุดอ่อนของวิทยาศาสตร์ได้ ความเห็นนี้ นับว่าคล้ายกับทัศนะของฟายเออราเบนด์ที่ไม่ให้เชื่อถือ ความรู้หรือขนบจารีตเพียงระบบเดียว ทั้งนี้เพื่อป้องกันความผิดพลาดหรือจุดอ่อนของระบบผูกขาดนั่นเอง จุดร่วมในประเด็นนี้ของ คนทั้งสองจึงเป็นทำนองมีมากกว่าไม่มีทางเลือก

นิธิชี้ต่อไปว่า (๒๕๔๖ข: ๔๒-๕) คุณค่าของวิทยาศาสตร์นั้นอยู่ที่วิธีคิด ซึ่งหมายถึงการ มองหาความสัมพันธ์เชื่อมโยงของโลกทางวัตถุ ที่อยู่แวดล้อมมนุษย์ด้วยข้อเท็จจริงเชิงประจักษ์ และด้วยระบบเหตุผลชุดหนึ่ง นิธิเห็นว่าจุดมุ่งหมายในการเรียนรู้วิทยาศาสตร์ คือ การช่วยเพิ่ม ศักยภาพ ทำให้มนุษย์คิดเป็น ทำให้แปรความรู้ในระดับประสบการณ์ขึ้นเป็นความรู้ระดับ นามธรรมหรือแนวคิดได้ เป็นการเพิ่มอำนาจการอธิบายความรู้ให้แก่ผู้เรียน อย่างไรก็ตาม วิทยาศาสตร์มีจุดอ่อน อันได้แก่เรื่องนามธรรม นิธิชี้ว่า (๒๕๔๖ข: ๖๑-๖) ก่อนที่วิทยาศาสตร์ จะเฟื่องฟูนั้น ความรู้และการแสวงหาความรู้มุ่งหมายไปทางศีลธรรมหรือศาสนธรรม แต่ความรู้ วิทยาศาสตร์นั้นมุ่งหมายที่มนุษย์เป็นศูนย์กลาง และปฏิเสธพระเจ้าซึ่งเป็นเรื่องนามธรรม ความรู้วิทยาศาสตร์ได้ยึดอำนาจการอธิบายสิ่งต่าง ๆ ไปจากศาสนา และขนบจารีตอื่น ๆ ใน ยุคที่วิทยาศาสตร์เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปนั้น เรื่องที่วิทยาศาสตร์อธิบายไม่ได้ ผู้คนก็จะไม่ให้ความสนใจ เช่น เรื่อง วิญญาณ ภูตผี หรือเรื่องนิพพาน เป็นต้น

ความรู้ที่เกี่ยวข้องใกล้ชิดกับวิทยาศาสตร์คือเทคโนโลยี นิธิให้ความสนใจอธิบายความ และชี้จุดพึงระวังเกี่ยวกับเทคโนโลยีไว้หลายประการ (๒๕๔๖ข: ๓๓-๔) เริ่มจากการให้ ความหมายของเทคโนโลยีว่า เป็นกลวิธีที่จะสำเร็จประโยชน์ตามจุดมุ่งหมายในทางโลกย์ ทั้งนี้ เทคโนโลยีปัจจุบันนี้มีพื้นฐานมาจากวิทยาศาสตร์ ส่วนเทคโนโลยีโบราณ เช่น การแพทย์ แผนโบราณ การทำน้ำมันพราย ตั้งอยู่บนฐานความรู้ทั้งหมดที่มนุษย์มี มีลักษณะละเอียดอ่อน

ผันแปรไปตามท้องถิ่น และได้ผนวกเรื่องนามธรรมเข้าไว้ในกลวิธีบรรลุป่าหมายด้วย ตัวอย่างเช่น เทคโนโลยีการแพทย์แผนโบราณนั้น คำนึงถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนใช้กับคนอื่นในชุมชน รวมถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ครอบงำจิตใจของคนใช้ด้วย นิธิชี้ว่าข้อดีของเทคโนโลยีโบราณที่รวมด้านนามธรรมเข้าไว้ด้วยนี้ ทำให้แก้ปัญหาได้ลุล่วงกว่าเทคโนโลยีหรือการแพทย์แผนใหม่ เพราะมองปัญหารอบด้าน กับมีลักษณะบังคับหรือเอาเปรียบผู้อื่นน้อย ส่วนเทคโนโลยีแผนใหม่เป็นการคิดแบบแยกส่วน ไม่ยอมรับเรื่องนามธรรม มุ่งใช้ธรรมชาติเพื่อประโยชน์ของคนเพียงบางกลุ่ม จึงทำให้เกิดความแตกร้างในสังคม เทคโนโลยีแผนใหม่ที่มีฐานจากวิทยาศาสตร์นี้ เข้ามาสู่ประเทศไทยพร้อมกับอำนาจข่มขู่ของลัทธิจักรวรรดินิยม จึงทำให้เทคโนโลยีนี้มีอำนาจและอิทธิพลครอบงำสังคมไทย ประกอบกับเวลานั้นเป็นช่วงที่พุทธศาสนาอ่อนแอ กล่าวคือ ผู้คนละทิ้งหลักธรรมชั้นปรมาตม หันไปเน้นแต่ผลานิสงส์จากการปฏิบัติที่ให้ผลดีในปัจจุบัน เช่น ทำบุญเพื่อให้ร่ำรวย จึงยิ่งสอดคล้องเข้ากับเทคโนโลยีสมัยใหม่มากขึ้น

นิธิตั้งข้อสังเกตว่า สังคมไทยสนใจวิทยาศาสตร์เพียงเพราะต้องการเทคโนโลยีที่จะได้จากวิทยาศาสตร์ ลักษณะเช่นนี้จึงเท่ากับว่าคนไทยใช้วิทยาศาสตร์ไม่ต่างอะไรจากไสยศาสตร์ คือเป็นเครื่องมือเพื่อให้สำเร็จประโยชน์ทางโลกย์ เช่น ทำให้อายุยืน ไม่แก่ เลือกเพศลูกได้ เหาะได้ [โดยสารเครื่องบิน] เดินทางได้เร็วขึ้น เป็นต้น เขาเห็นว่า (๒๕๔๖ข: ๔๗-๕๑) เทคโนโลยีนั้นเป็นมายาภาพ คือทำให้คนหลงคิดว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ และเหนือมนุษย์คนอื่น ๆ แต่แท้จริงเทคโนโลยีกลับทำให้มนุษย์มองข้ามศักยภาพของตนเอง เพราะคิดว่าเทคโนโลยีทดแทนความบกพร่องของมนุษย์ได้ ทำให้มนุษย์ไม่ใส่ใจที่จะพัฒนาความสามารถให้สูงขึ้น โดยรวมแล้วเทคโนโลยีสมัยใหม่มีแนวโน้มลดรอนสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลของมนุษย์ลง นิธิคิดว่าเทคโนโลยีควรรับใช้มนุษย์ ไม่ใช่มนุษย์เป็นทาสของเทคโนโลยี

ข้อพึงระวังเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์หรือเทคโนโลยีในทัศนะของนิธินั้น คล้ายคลึงกับของฟายเออราเบนต์คือ เขาเตือนว่าต้อง "เท่าทัน" ความรู้ทั้งสองแขนงนี้ โดยชี้ว่านโยบายของรัฐเน้นแต่การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี แต่ไม่สนใจต่อผลกระทบจากความรู้อันทั้งสอง และก็ไม่ได้สร้างระบบการศึกษาที่จะสร้างความรู้ขึ้นเองโดยไม่ต้องคอยพึ่งพาต่างชาติ หรือต้องใช้เงินซื้อความรู้หรือเทคโนโลยีอยู่ตลอดเวลา นิธิเสนอว่าควรมีสุนัยศึกษผลกระทบของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีต่อสังคม

โดยภาพรวมแล้วนิธินี้เห็นว่า (๒๕๔๖ข: ๑๔๐-๒) คนไทยผูกพันวิทยาศาสตร์ไว้กับความเจริญทางวัตถุอย่างมาก ขณะที่วิทยาศาสตร์ของชาติตะวันตกหมายถึงองค์ความรู้เท่านั้น แต่วิทยาศาสตร์ของคนไทยไม่ใช่ธรรมชาติแต่เป็นผลผลิตของมนุษย์ คนไทยนับถือเทคโนโลยีมากกว่าวิทยาศาสตร์ ความสนใจวิทยาศาสตร์ของเราไม่ได้อยู่ที่ตัวทฤษฎี แต่อยู่ที่อภินิหารของวิทยาศาสตร์ ด้วยลักษณะเช่นนี้จึงทำให้วิทยาศาสตร์ของไทยไม่พัฒนาก้าวหน้า ไม่ได้มุ่งค้นคว้าความรู้ แต่มุ่งสร้างประดิษฐกรรมที่ให้ความสะดวกสบายแก่ชีวิต นิธิให้ข้อสรุปว่า วัฒนธรรมไทยปัจจุบันเชื่อในเทคโนโลยีอย่างสูง เพราะเทคโนโลยีเป็นสัญลักษณ์ของความเจริญและประสิทธิภาพ วัฒนธรรมไทยนั้นให้ความสำคัญแก่คนส่วนใหญ่น้อย และให้ความสำคัญแก่คนตามสถานภาพ กล่าวคือ เป็นวัฒนธรรมที่นิยมคนรวยหรือผู้มีฐานะ นิยมผู้มีตำแหน่ง เช่น ข้าราชการ นักการเมือง หรือ ผู้นำฝ่ายปกครอง ซึ่งเหล่านี้เป็นคนส่วนน้อยเมื่อเทียบกับประชาชนทั่วไป

ในส่วนประเด็นเรื่อง "ความรู้" นิธิ ได้แสดงทัศนะไว้ในการสัมมนาเรื่อง *สังคมแห่งการเรียนรู้ การประยุกต์สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิต* (ดิเรก ปัทมสิริวัฒน์ -บรรณาธิการ, ๒๕๔๔: ๓-๑๐) โดยวิเคราะห์ว่าระบบการศึกษาไทยนั้น เน้นที่ข้อมูลข้อเท็จจริงมากกว่าการสร้างความรู้ นิธิให้ความหมายของความรู้ว่าเป็น "ระบบที่สร้างความเข้าใจโลกทั้งหมด" เป็นความเข้าใจเกี่ยวกับตัวมนุษย์เอง เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งมีชีวิตอื่นหรือสิ่งแวดล้อม เกี่ยวกับเศรษฐกิจ สังคม เป็นต้น เขาชี้ว่า ระบบการศึกษาไทยไม่ได้ฝึกฝนให้คนคิดสร้างความรู้ด้วยตนเอง ไม่สนใจ 'ฐานคิด' แต่สนใจเพียงคำตอบสุดท้าย สังคมไทยไม่ใช่สังคมแห่งการเรียนรู้ เพราะไม่สร้างกระบวนการทำความเข้าใจอย่างเพียงพอ ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในระบบหรือนอกระบบ นิธิพิจารณาว่าวัฒนธรรมการเรียนรู้ของไทยสัมพันธ์กับวัฒนธรรมของอำนาจ และสังคมไทยไม่ยอมปรับเปลี่ยนอำนาจด้วย สังคมไทยเชื่อในการรับรองจากภายนอก เช่น สถานะในสังคมของผู้พูดมีความสำคัญมากกว่าสิ่งที่พูด หากเป็นคนที่มิถุนานะทางสังคมสูงพูด คนมักให้ความเชื่อถือมากกว่าผู้พูดที่มีสถานะทางสังคมต่ำกว่า

หากพิจารณาทัศนะของนิธิที่แสดงไว้ข้างต้นจะเห็นได้ว่า สังคมไทยมีระดับความเข้าใจและสนใจเกี่ยวกับความรู้แตกต่างค่อนข้างมากจากสังคมตะวันตก ตามทัศนะที่ฟายเออราเบนด์แสดงไว้ หรือสังคมไทยโดยทั่วไป ตามความเห็นของนิธิ ยังไม่มีลักษณะใฝ่รู้ หรือคิดสร้างความรู้ได้ ขณะที่สังคมตะวันตกก้าวไปถึงขั้นการตรวจสอบความรู้ ซึ่งอาจพิจารณาได้ว่าเป็นวิทยาศาสตร์ และคัดค้านการครองอำนาจของความรู้วิทยาศาสตร์ กับพยายามส่งเสริมให้ชน

จารีตอื่น ๆ คงอยู่ในสังคมจากการวิเคราะห์ของนิธิ วัฒนธรรมการเรียนรู้ของไทยจะเป็นอุปสรรคต่อการส่งเสริมหรือสร้างความรู้ไม่น้อย วัฒนธรรมอำนาจที่นิธิชี้ว่าสัมพันธ์กับวัฒนธรรมความรู้นั้น เฉพาะเรื่องสถานะของผู้พูดหรือแสดงความรู้จะเป็นปัญหาสำคัญ ตัวอย่างคำกล่าวที่ว่า “ผู้ใหญ่มักเป็นฝ่ายถูกเสมอและเด็กมักผิดไว้ก่อน” เพียงกรณีนี้อาจสะท้อนให้เห็นว่า สถานะของ “ผู้ใหญ่” สำคัญกว่าตัวความรู้หรือความจริงที่พูดหรือสอนหรือแสดงออกมา ระดับของสถานะนี้มีมิติที่ค่อนข้างซับซ้อน นับตั้งแต่ อายุ เพศ ตำแหน่งงาน อาชีพ วุฒิการศึกษา ลำดับญาติ เป็นต้น

โดยสรุป แนวคิดของนิธิเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และความรู้ มีจุดร่วมกับฟายเออราเบนด์หลายประการ อาทิ ความเห็นเรื่องความรู้ที่หลากหลายในสังคมไม่ยึดถือเพียงระบบความรู้เดียว ความไม่สมบูรณ์พร้อมของวิทยาศาสตร์ (ขาดมิติด้านนามธรรม) และประเด็นเรื่องอำนาจที่รับรองหรือสนับสนุนความรู้ เป็นต้น

๒.๒ แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ในสังคมไทย

เมื่อพิจารณาเรื่องความรู้ อันรวมถึงขนบจารีตต่าง ๆ แล้ว สังคมไทยนับว่ายังมีความหลากหลายให้เห็นอยู่มาก โดยเฉพาะเรื่องความเชื่อในไสยศาสตร์ ยังคงมีปฏิบัติกันอยู่โดยทั่วไป ปัจจุบันนักวิชาการในสาขาต่าง ๆ อาทิ สังคมศาสตร์ มานุษยวิทยา เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ หรือวรรณคดี ต่างให้ความสนใจศึกษาเกี่ยวกับไสยศาสตร์ ในด้านบทบาทและผลกระทบของไสยศาสตร์ต่อสังคม การสำรวจแนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ในสังคมไทยนี้ จะเน้นพิจารณาไสยศาสตร์ในด้านมานุษยวิทยา และศาสนาไปพร้อมกัน ซึ่งนักวิชาการหลายคนได้ศึกษาและอธิบายความหมาย รวมถึงบทบาทของไสยศาสตร์ไว้ดังนี้

เบญญรัตน์ อติชาตนาหนท์ และคณะ (๒๕๓๐: ๑๓) ได้สรุปความเป็นมาของไสยศาสตร์ว่า เกิดจากความเขลา (ignorance) ของมนุษย์ที่มีต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งไม่อาจเข้าใจหรืออธิบายได้ ทำให้มนุษย์ขาดความมั่นใจ จึงมีการกำหนดพิธีกรรมขึ้นปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสบายใจ ไสยศาสตร์ถูกยกให้เป็นสิ่งที่ไม่ต้องพิสูจน์ เพราะเป็นเรื่องของดวงดาว พระเจ้า เทวดา ปีศาจ ซึ่งยากแก่การพิสูจน์กับเพื่อให้มีลักษณะศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีตัวตน เห็นไม่ได้ด้วยตา เป็นเรื่องลึกลับ พิสูจน์ไม่ได้

ในทางมานุษยวิทยาได้ศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับไสยศาสตร์ พบพิธีกรรมที่มักปฏิบัติกันเป็นส่วนใหญ่ ๒ ลักษณะคือ (งามพิศ สัตย์สงวน, ๒๕๔๓: ๒๑๒-๕) มายาการ (magic) เป็นการพยายามควบคุมพลังอำนาจเหนือธรรมชาติของมนุษย์ การใช้มายาการเป็นการแสดงความเชื่อว่า มนุษย์อาจมีอิทธิพลต่อธรรมชาติได้ไม่ว่าในทางดีหรือทางร้าย การใช้มายาการนั้นต่างจากการปฏิบัติทางศาสนา โดยจะเกี่ยวกับขั้นตอนเฉพาะของพิธีกรรม ซึ่งถ้าทำถูกต้องจะให้ผลตามต้องการ มายาการอาจใช้เพื่อประโยชน์ของชุมชน ของปัจเจกชนหรือใช้เพื่อทำลายสังคมนักก็ได้ อีกลักษณะหนึ่งคือ คุณไสย (sorcery) เป็นพิธีกรรมที่ต้องอาศัยความช่วยเหลือจากภูติผีปีศาจหรือแม่มด มุ่งใช้เพื่อทำร้ายคนอื่น

จากการศึกษายังพบว่าการใช้ไสยศาสตร์หรือมายาการ มีอยู่ในสังคมที่มีความเจริญทางเทคโนโลยีมากด้วย เช่น ในสหรัฐอเมริกา การใช้มายาการมีมากในหมู่ประชาชนที่มีความรู้สึกว่า ตนถูกทำร้ายและรู้สึกว่าควบคุมชีวิตตัวเองได้น้อย เมื่อไรก็ตามที่คนรู้สึกว่าจะไม่สามารถควบคุมชีวิตของตนเองได้ และไม่สามารถเปลี่ยนแปลงอะไรในโลกของความเป็นจริงได้ เมื่อนั้นพวกเขาจะหันไปหาพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ ผลการศึกษานี้ที่น่าสนใจว่า สาเหตุของการเชื่อหรือใช้ไสยศาสตร์ไม่ได้ขึ้นอยู่กับปัจจัยทางวัตถุ (ความเจริญทางเทคโนโลยีหรือไม่) แต่ส่วนสำคัญคือ สภาพจิตใจซึ่งหากคนรู้สึกไม่มีความสุข และไม่สามารถแก้ไขหรือหาทางออกอย่างอื่นได้ ก็มักหันไปพึ่งอำนาจเหนือธรรมชาติหรือไสยศาสตร์

แนวคิดที่ว่าไสยศาสตร์เกิดจากความเขลาอย่างที่ เบญญรัตน์ และคณะ อธิบายข้างต้น นับเป็นแนวคิดเก่าแก่เกี่ยวกับไสยศาสตร์ ซึ่งประเมินไม่ได้แน่ชัดว่ามนุษย์เริ่มคิดและใช้ระบบไสยศาสตร์นี้มาตั้งแต่เมื่อใด แต่ต้องนับว่าไสยศาสตร์เป็นระบบคิดหนึ่ง ซึ่งแตกต่างจากระบบคิดแบบวิทยาศาสตร์ กล่าวได้ว่าระบบคิดแบบไสยศาสตร์นั้นเป็นการ “เบี่ยงเบน” ความกลัวหรือความไม่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ ให้เป็นพิธีกรรมหรือการปฏิบัติที่ส่งผลในทางบวกแก่จิตใจของมนุษย์เอง คือเป็นการกระทำที่มนุษย์คิดว่าน่าพอใจสำหรับธรรมชาติ ที่มนุษย์สมมติให้เป็นเทพเจ้าหรือวิญญาณต่าง ๆ ข้อที่น่าพิจารณาคือ ระบบคิดแบบไสยศาสตร์นี้ เหตุใดจึงยืนยงอยู่ได้นานแม้กาลเวลาจะผ่านไปสักเพียงใด หรือแม้มนุษย์บางกลุ่มจะคิดระบบความรู้ชั้นใหม่ คือวิทยาศาสตร์ ที่เข้าใจและจัดการกับธรรมชาติได้ตามต้องการแล้วก็ตาม แต่ระบบคิดแบบไสยศาสตร์ก็ยังมีคนจำนวนไม่น้อยถือปฏิบัติอยู่

เหตุผลหนึ่งคงเป็นตามที่ งามพิศ อธิบายข้างต้นว่า การใช้หรือปฏิบัติไสยศาสตร์นั้นไม่ขึ้นกับความเจริญทางวัตถุหรือเทคโนโลยี เพราะไสยศาสตร์เป็นเรื่องนามธรรมเป็นเรื่องทางใจ คนจำนวนมากแม้ได้รับความสะดวกสบายทางวัตถุ แต่ก็อาจรู้สึกหวาดกลัวเป็นทุกข์ใจได้เสมอ สภาพเช่นนี้พบได้มากในสังคมไทยปัจจุบันยุคบริโภคนิยม ข้อนี้จึงเป็นเหตุผลที่คนไทยจำนวนมากไม่น้อยที่แม้จะมีความรู้ความเข้าใจเรื่องวิทยาศาสตร์ แต่เมื่อมีปัญหาด้านจิตใจและไม่สามารถแก้ไขด้วยวิธีการอื่น ก็หันมาพึ่งพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เพื่อช่วยให้จิตใจรู้สึกดีขึ้น

แม้สังคมไทยจะได้ชื่อว่าเป็นสังคมพุทธศาสนา แต่ความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ก็มีแพร่หลายอยู่ทั่วไป ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนามีได้ห้ามหรือกีดกันความเชื่อในชนบ่ออื่น อาจกล่าวได้ว่าไสยศาสตร์ในสังคมไทยนั้นได้อิงอาศัยพุทธศาสนาอยู่มาก ในเรื่องไสยศาสตร์กับศาสนานั้น ศรีศักร วัลลิโภดม (นิธิ เอียวศรีวงศ์ และคณะ, ๒๕๓๘) ได้อธิบายเปรียบเทียบไว้ว่า โดยทั่วไปมนุษย์จะสัมพันธ์กับความเชื่อเสมอ เพราะความเชื่อทำให้เกิดความมั่นใจและกำลังใจ ความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องเหนือธรรมชาติ จะมีอิทธิพลต่อมนุษย์ทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับสังคม มักเป็นเรื่องที่มนุษย์หาคำตอบไม่ได้ สาระสำคัญของความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ คือ การเชื่อในอำนาจดลบันดาลให้เกิดความเปลี่ยนแปลงในจักรวาล ความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ อาจแบ่งได้เป็น ๒ อย่างคือ ศาสนา และ ไสยศาสตร์ โดยศาสนาเป็นความเชื่อที่มนุษย์สยบยอมต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น การกราบไหว้ เคารพเชื่อถือ และอ่อนวอนให้ช่วยคุ้มครอง (สรุปว่า เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่ควบคุมไม่ได้) ส่วนไสยศาสตร์ เป็นความเชื่อที่มนุษย์พยายามควบคุมอำนาจเหนือธรรมชาติ เพื่อใช้เป็นประโยชน์แก่ตนเอง เหมือนกับการใช้เทคโนโลยีในปัจจุบัน (สรุปว่า เป็นสิ่งเหนือธรรมชาติที่ (พอจะ) ควบคุมได้)

ศรีศักร อธิบายถึงที่มาของความเชื่อเรื่องเหนือธรรมชาติ โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับการควบคุมและระเบียบแบบแผนว่า เกิดจากจารีตประเพณีการอยู่ร่วมกัน เช่น ครอบครัวมีผีเรือนคอยดูแลการประพฤติตัว ส่วนพิธีกรรมนั้นมักเน้นไปทางความเชื่อในศาสนา จะมีไสยศาสตร์ปะปนบ้างเพียงเล็กน้อย ความเชื่อด้านศาสนาและไสยศาสตร์มีแทรกอยู่ในพฤติกรรมต่าง ๆ ด้วย เช่น การรักษาโรคภัยไข้เจ็บ ประเพณีการรำและแข่งผีฟ้าของคนในภาคอีสาน เป็นต้น วัฏธรมของความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติที่เห็นได้ชัดเจนคือ ความเชื่อเรื่องหมอ การสะเดาะเคราะห์ การเสกปา ตลอดจนการสะสมเครื่องรางของขลัง และการสร้างรูปเคารพขึ้นบูชา รวมถึงการสร้างระบบความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ จนกลายเป็นอาชีพ เช่น หมอดู หมอผี เกจิอาจารย์ และคนทรงเจ้า เป็นต้น

คำอธิบายเกี่ยวกับศาสนาและไสยศาสตร์ของ ศรีศักร น่าสนใจพิจารณาในประเด็น "วิธีคิดและการจัดการ" ต่อธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่ต่างกันของสองแนวคิดดังกล่าว การสยบยอมต่อธรรมชาติของแนวคิดแบบศาสนา ทำให้การจัดการหรือการปฏิบัติของมนุษย์ต่อธรรมชาติ เป็นไปในลักษณะที่สอดคล้องมีความเคารพธรรมชาติ ขณะที่แนวคิดแบบไสยศาสตร์ ซึ่งคิดว่าธรรมชาตินั้น (พอจะ) ต่อรองได้ จึงมีการคิดต่อไปถึงพิธีกรรมที่จะช่วยให้ใช้ประโยชน์จากธรรมชาติได้ แนวคิดแบบไสยศาสตร์นี้เมื่อสังเกตให้ดีก็ดูจะคล้ายกับแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ เพียงแต่ต่างกันที่ระดับการเอาชนะหรือใช้ประโยชน์จากธรรมชาติ โดยแนวคิดแบบไสยศาสตร์เสนอพิธีกรรมบางอย่างเป็นการแลกเปลี่ยนกับประโยชน์จากธรรมชาติ ซึ่งอาจได้หรือไม่ได้แล้วแต่โชค และเพราะยังรู้สึกเกรงกลัวธรรมชาติจึงไม่กล้า "ละเมิด" หรือตักดวงมากนัก แต่แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์นั้นพยายามคิดค้นวิธีเข้าใจธรรมชาติ และใช้วิธีที่เหนือกว่าเอาประโยชน์จากธรรมชาติให้มากที่สุดตามความต้องการของมนุษย์ เช่นนี้จึงอาจกล่าวได้ว่าแนวคิดแบบไสยศาสตร์นั้นเป็น ฐานวิธีคิดให้แก่แนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่เกิดขึ้นในระยะหลัง

สังคมไทยแต่เดิมในอดีต ความเชื่อหรือพิธีกรรมเกี่ยวกับไสยศาสตร์มักมีในพื้นที่ชนบท ที่ซึ่งบทบาทของวัฒนธรรมประเพณียังเข้มแข็ง แต่ปัจจุบันน่าสังเกตว่าในสังคมเมือง ซึ่งมีจำนวนประชากรหนาแน่น และมีคนชนบทมาประกอบอาชีพอยู่มาก ได้เกิดแนวโน้มการปฏิบัติพิธีกรรมไสยศาสตร์เพิ่มขึ้น เช่น การทรงเจ้าเข้าผี หรือ ลัทธิพิธีต่าง ๆ ในเรื่องนี้ สุรียา สมุทรคุปต์ และคณะ (๒๕๓๙) ได้ทำการวิจัยในทางมานุษยวิทยาเรื่อง การทรงเจ้าเข้าผี ให้คำอธิบายไว้ว่า ลัทธิพิธี (ทรงเจ้าเข้าผี หรืออื่น ๆ) ไม่ใช่ศาสนา จะใช้ไสยศาสตร์เป็นสำคัญ มีผู้หญิงเป็นผู้นำพิธี ความนิยมในลัทธิพิธีนี้แพร่ในหมู่ประชาชนจำนวนมาก ทั้งนี้คงด้วยกระแสของพุทธพาณิชย์ และความสนใจเรื่องไสยศาสตร์ซึ่งมีอยู่แล้วในวัฒนธรรมไทย

ผลของการวิจัยนี้สรุปว่า ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีอยู่ชั่วนิรันดร์ข้ามกับพุทธศาสนา แต่ก็ให้ความสำคัญกับพุทธศาสนาเป็นพิเศษ โดยให้พระรัตนตรัยมีตำแหน่งสูงสุดอยู่ในโครงสร้าง ความเชื่อของลัทธิพิธี และยึดเอาพระพุทธรูป รูปเคารพของเกจิอาจารย์ บทสวดและพิธีกรรมต่าง ๆ ของพุทธศาสนาเป็นเนื้อหาสำคัญ ทั้งยังรับเอาองค์เทพจากศาสนาฮินดู ศาสนาของจีน ความเชื่อเรื่องผีบรรพบุรุษ ฯลฯ เข้ามาผสมผสานและปรับเปลี่ยนให้สอดคล้องกับลัทธิพิธีที่มี ฆราวาสผู้หญิงเป็นผู้นำสำคัญ ในตำหนักทรง ผู้หญิง (ผู้นำพิธี) สามารถแสดงอำนาจเหนือลูกศิษย์ได้ทุกคนไม่ว่าจะเป็นผู้ชายหรือผู้หญิง แก่หรืออ่อนอาวุโสกว่าไม่สำคัญ เพราะร่างทรงกระทำในนามขององค์เทพและในบริบทของพิธีกรรมอันศักดิ์สิทธิ์

ไสยศาสตร์และการทรงเจ้าเข้าผี เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วในระบบศาสนาและวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย ร่างทรงและลูกศิษย์ได้เลือกเอามิติที่สอดคล้องกับสถานการณ์สมัยใหม่มาเป็นส่วนสำคัญของพิธี เช่น การยึดเอาภคตริย์หรือเจ้านายในประวัติศาสตร์ชาติ และประวัติศาสตร์ท้องถิ่นให้เป็นองค์เทพควบคู่กับองค์เทพในศาสนาฮินดู หรือในพุทธศาสนานิกายมหายาน เป็นต้น ข้อที่น่าสังเกตคือ ลัทธิพิธีทรงเจ้าเข้าผีมีความหมายสอดคล้องและเกี่ยวพันกับกระแสบริโภคนิยมในสังคมสมัยใหม่ เพราะร่างทรงใช้ไสยศาสตร์เพื่อตอบสนองความอยากรวย อยากมีอำนาจ และอยากมีหน้ามีตาของคนในสังคมสมัยใหม่ แม้ไสยศาสตร์ของร่างทรงจะไม่สามารถตอบสนองความต้องการได้ทุกอย่าง แต่อย่างน้อยก็ช่วยทางด้านจิตใจให้ผู้ที่เชื่อถือสามารถใช้ชีวิตอยู่ท่ามกลางความอยากและความปรารถนาต่อไปได้

ข้อมูลความรู้ดังที่ สุริยา และคณะ รายงานไว้ข้างต้นเกี่ยวกับลัทธิพิธี ที่แพร่หลายโดยเฉพาะในสังคมเมืองของไทยในปัจจุบัน นำพิจารณาต่อไปถึงเหตุผลความแพร่หลายนี้ ซึ่งก็คือการเฟื่องฟูของแนวคิดแบบไสยศาสตร์ในยุคปัจจุบันนั่นเอง ด้วยกาลเวลาที่เปลี่ยนไปจนยากจะประมาณความยาวนาน แนวคิดแบบไสยศาสตร์ที่เก่าแก่นี้ได้เปลี่ยนแปลงแนวคิดและรูปแบบวิธีการไปหรือไม่ ประเด็นหนึ่งที่น่าสังเกตคือ บทบาทของ "ผู้หญิง" ในลัทธิพิธี ที่มีอำนาจมากต่างไปจากกฎเกณฑ์ปกติในโลกความเป็นจริง เรื่องนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (๒๕๔๓: ๑๗) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า บทบาท (อย่างเป็นทางการ) ของผู้หญิงในระบบความเชื่อแบบศาสนา โดยเฉพาะพุทธศาสนานั้นมีน้อยกว่าผู้ชาย แต่ในศาสนาดั้งเดิมของไทยสมัยก่อน ผู้หญิงมีบทบาทค่อนข้างมากในเรื่องที่เกี่ยวกับผี หรือความเชื่อที่เกี่ยวกับการจัดระเบียบสังคม ผีปู้ยาตายายนั้นสืบทอดมากับสายผู้หญิง คนที่เป็น 'เค้า' ผี หรือหัวหน้ากลุ่มเครือญาติที่รับผีสืบทอดมาจึงเป็นผู้หญิงเสมอ 'เจ้า' มักมีผู้หญิงเป็นม้าทรง การรำผีฟ้าเพื่อรักษาโรคภัยไข้เจ็บเป็นสิทธิของผู้หญิงแต่เพียงฝ่ายเดียว แต่เมื่อมีการปฏิรูปศาสนาในสังคมไทยแล้ว ความเชื่อและบทบาทของผีถูกลดทอนลงเรื่อย ๆ จนกลายเป็นความมั่งงายไปในภายหลัง ผู้หญิงจึงมีบทบาทใน (พุทธ) ศาสนาน้อยลงในปัจจุบัน

ผู้วิจัยใคร่เชื่อมโยงแนวคิดเรื่องบทบาทผู้หญิงในศาสนาเดิมในสังคมไทย ที่ นิธิ อธิบายข้างต้น เข้ากับระบบสังคมโบราณยุคที่ผู้คนยังอยู่ร่วมกันเป็นหมู่พวก ไม่ใช่รูปครอบครัวเดี่ยวเช่นปัจจุบัน การอยู่ร่วมกันเช่นนั้นระบบคู่ครอง (ผัวเมีย) ก็ไม่แน่นอนด้วย การสืบทอด (ลูก) จึงนับทางฝ่ายหญิง (แม่) เพราะรู้ได้ชัดเจนด้วยการคลอดและการเลี้ยงดู สังคมโบราณ เช่นว่าผู้หญิงจึงมีบทบาทสำคัญกว่าชายเพราะเป็นศูนย์กลางของการรวมหมู่ ซึ่งน่าจะรวมถึง

การกำหนดกฎเกณฑ์การอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ตลอดจนพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เป็นศาสนาของยุคโบราณ ลักษณะสังคมเช่นนี้จึงคงเป็นที่มาของบทบาทนำของผู้หญิงในเรื่องไสยศาสตร์

ในพิธีกรรมของลัทธิพิธียุคปัจจุบัน ผู้หญิงผู้นำพิธีมีบทบาทและอำนาจเหนือผู้ร่วมพิธีทุกคน โดยไม่คำนึงถึงวัย เพศ หรือคุณวุฒิใด ๆ จึงคล้ายกับการจำลองสังคมแบบดั้งเดิม หรืออาจมองอีกนัยหนึ่งว่า ในโลกเหนือธรรมชาติ (ขณะทำพิธีกรรม) ไม่คำนึงถึงสถานะทางเพศหรือวัยแต่อย่างใด ความสำคัญอยู่ที่เพียง ๒ สถานะคือ สิ่งเหนือธรรมชาติ (เทพ) กับมนุษย์ธรรมดา ประเด็นนี้อาจสังเกตได้จากเพศของบรรดาเทพ ซึ่งแม้จะมีเพศหญิง เช่น พระอุมาเทวี พระสุรัสวดี เป็นต้น แต่ก็เป็นการแบ่งด้านของความเป็นใหญ่หรืออำนาจ กับเป็นการสมมติว่าเป็นคู่กับเทพเพศชาย ซึ่งลักษณะนี้เป็นแนวคิดแบบคติผีสังเทวดา (animism)² ผู้หญิงที่เป็นร่างหรือม้าทรง ขณะทำพิธีกรรมนั้นอยู่ในสถานะเทพซึ่งเหนือธรรมชาติ มนุษย์ธรรมดาทุกคนจึงต้องเคารพยำเกรง

ในส่วนด้านแนวคิดแบบไสยศาสตร์ในยุคปัจจุบันมีความเปลี่ยนแปลงไปจากอดีตหรือไม่นั้น นับว่าประเมินได้ยาก แต่ลักษณะที่อาจเห็นได้ชัดคือ "การงอก" ของแนวคิดใหม่ที่ผสมผสานเข้ากับแนวคิดแบบไสยศาสตร์เดิม ดังที่ ศรีศักร กล่าวถึง "การสร้างระบบความเชื่อและพิธีกรรมต่าง ๆ จนกลายเป็นอาชีพ เช่น หมอดู หมอผี เกจิอาจารย์ และคนทรงเจ้า เป็นต้น" ศรีศักร ได้ให้ความเห็นไว้ด้วยว่าการเฟื่องฟูของลัทธิพิธีหรือไสยศาสตร์ในยุคปัจจุบันนั้น เป็นเพราะบทบาทของศาสนาในสังคมเสื่อมถอยลง เช่นเดียวกับ นิธิ ก็ให้ความเห็นในประเด็นนี้ว่า เพราะ (พุทธ) ศาสนาไม่ปรับตัวให้เข้ากับความเปลี่ยนแปลงของโลก

² คติผีสังเทวดา เชื่อว่าสิ่งไม่มีชีวิต อันได้แก่ ผีสัง เทวดา ปีศาจ เทพเจ้า วิญญาณ เป็นต้น ก็มีชีวิตและมีพฤติกรรมเหมือนมนุษย์ เช่น มีความตั้งใจ รับรู้สิ่งต่าง ๆ ได้ และมีอารมณ์ความรู้สึก ที่สำคัญคือมีอำนาจเหนือธรรมชาติ

อนึ่ง ความเชื่อในทางศาสนาอาจแบ่งได้เป็น ๒ ประเภทใหญ่ คือ คติผีสังเทวดา (animism) และคติถือของขลังของศักดิ์สิทธิ์ (animatism) ซึ่งคติถือของขลังของศักดิ์สิทธิ์นั้น เป็นความเชื่อในอำนาจเหนือธรรมชาติที่ไม่มีรูปร่างลักษณะอย่างมนุษย์ มานา (mana) คืออำนาจเหนือธรรมชาติที่รู้จักกันมากที่สุด ซึ่งอาจมีอยู่ในวัตถุสิ่งของ เช่น ต้นไม้ หิน ลูกศร และมีอยู่ในคนด้วย โดยแต่ละคนจะมี มานา ไม่เท่ากัน เช่น คนที่เป็นหัวหน้าเผ่ามีในระดับสูงกว่าชาวบ้านธรรมดา มานา ถือเป็นปัจจัยสำคัญของความสำเร็จแต่ก็มีอันตรายด้วย ความเชื่อใน มานา นี้จึงเกี่ยวข้องกับ ข้อห้ามต่าง ๆ (taboos) ด้วย (งามพิศ สัตย์สงวน, ๒๕๔๓: ๒๑๐-๑)

เหตุผลเรื่องศาสนามีบทบาทน้อยลงในปัจจุบันหรือไม่ปรับเปลี่ยนไปตามยุคสมัยนั้น นับว่าเป็นเหตุผลโดยตรงที่ชัดเจนของการที่คนหันไปนิยมไสยศาสตร์ แต่สาเหตุประกอบที่ทำให้คนในสังคมหันเหหรือเปลี่ยนแนวคิดและความนิยมไปจากระบบความเชื่อหนึ่ง (ศาสนา) ไปสู่อีกระบบความเชื่อหนึ่ง (ไสยศาสตร์) ย่อมมีปัจจัยประกอบหลายประการ แนวคิดหรือความเชื่อแบบศาสนาและไสยศาสตร์นั้น เป็นคู่แข่งกันแย่งชิง "สาวก" กันมาโดยตลอด ดังที่ศรีศักร ชิวภากร ชี้ว่า ไสยศาสตร์ เป็นแนวคิดแบบที่มนุษย์คิดว่าพอจะควบคุม หรือต่อรองกับธรรมชาติ หรือสิ่งเหนือธรรมชาติได้ มาถึงยุคปัจจุบันเมื่อความรู้ต่าง ๆ โดยเฉพาะความรู้วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าขึ้น ซึ่งทำให้มนุษย์เอาชนะหรือฝืนธรรมชาติได้มากมายแล้ว ความคิดที่จะสยบยอมต่อธรรมชาติอย่างแนวคิดแบบศาสนา ย่อมเสื่อมถอยไป และมีแนวโน้มจะเชื่อว่าธรรมชาติหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ (ถ้ามีอยู่) อาจสามารถเอาชนะได้ แนวคิดแบบไสยศาสตร์จึงยังคงใช้ได้และเฟื่องฟูขึ้นเรื่อย ๆ ปัจจุบันในทางวัตถุมงคลมนุษย์เอาชนะธรรมชาติด้วยวิทยาศาสตร์ ส่วนในด้านนามธรรมหรือจิตใจมนุษย์ยังคงใช้ไสยศาสตร์ (คิดหาพิธีกรรมต่าง ๆ) เพื่อจะเอาชนะหรือทำให้ความต้องการทางจิตใจสมประสงค์

ในส่วนของศาสนาหากมองในด้านรูปธรรมแล้ว กิจกรรมการเผยแพร่แนวคิดหรือคำสอนของศาสนาในยุคปัจจุบัน ดูจะไม่สอดคล้องกับวิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมของคนยุคใหม่ การต้องทำงานในแบบระบบอุตสาหกรรม ที่ต่างจากระบบเกษตรกรรมในยุคอดีต ทำให้รูปแบบการดำเนินชีวิตของคนส่วนใหญ่ต่างไปจากเดิม กิจกรรมการเข้าวัดฟังธรรมในปัจจุบันจึงเหลือแต่ผู้สูงอายุที่ไม่ต้องทำงานประจำแล้ว ในฝ่ายองค์กรศาสนาเองก็มีความแตกต่างจากยุคอดีต พระสงฆ์ผู้สืบทอดศาสนายุคอดีตมีสถานะเป็นบัณฑิตหรือผู้มีการศึกษา เพราะอ่านออกเขียนหนังสือได้ และมีความรู้เรื่องพระธรรมคำสอนทางศาสนา แต่ปัจจุบันระบบการศึกษาของไทยย้ายจากวัดไปสู่โรงเรียน ผู้มีการศึกษาจึงอยู่และมาจากระบบโรงเรียนด้วย และความรู้ที่ศึกษาก็นั่นด้านวัตถุหรือทางโลก มากกว่าด้านจิตใจหรือทางธรรม ความรู้ในยุคปัจจุบันจึงมุ่งแก้ปัญหาทางวัตถุ เมื่อคนในสังคมมีปัญหาด้านจิตใจจึงจะหันเข้าหาพระหรือศาสนา ซึ่งหากแก้ปัญหาไม่ได้ทันใจ ก็หันไปหาไสยศาสตร์ซึ่งก็เป็นศาสตร์สำหรับด้านจิตใจโดยตรงอีกระบบหนึ่ง

ดังนั้น จึงอาจเห็นว่าในยุคที่โลกเจริญทางวัตถุด้วยความรู้วิทยาศาสตร์ ก็ไม่น่าแปลกใจที่ในทางจิตใจความรู้หรือพิธีกรรมทางไสยศาสตร์จะเฟื่องฟู ทั้งนี้เพราะวิถีคิดของทั้งสองศาสตร์นั้นคล้ายคลึงกัน คือพยายามเอาชนะกฎธรรมชาติอย่างเห็นผลได้ชัดเจนทันใจ และตามความปรารถนาของมนุษย์

ในส่วนแนวคิดไสยศาสตร์ที่ "งอก" ขึ้นในปัจจุบัน จนเป็นอาชีพเจ้าพิธี หรือผู้เชี่ยวชาญทางไสยศาสตร์แต่ละแขนงนั้น ก็เป็นไปตามชนบหรือกระแสหลักของโลกปัจจุบัน ที่เชื่อกฎยอมรับความรู้ความเห็นของ "ผู้รู้" ผู้เชี่ยวชาญเฉพาะทาง ไสยศาสตร์ในอดีตมักเป็นกิจกรรมรวมหมู่ของคนในชุมชนเดียวกัน มีผู้นำหรือผู้ได้รับเลือกเป็นผู้ทำพิธี แต่ปัจจุบันโดยเฉพาะสังคมเมืองมีประชากรจำนวนมาก ลักษณะความเป็นชุมชนน้อย และปัญหาที่มีความเป็นปัจเจกมากขึ้น จึงเกิดอุปสงค์ความต้องการนักไสยศาสตร์ให้ช่วยแก้ไขปัญหา ผลที่ตามมาคืออุทยานที่เป็นสำนักและธุรกิจทางไสยศาสตร์กันอย่างเฟื่องฟู อาชีพนักไสยศาสตร์นี้ก็คงคล้ายกับอาชีพอื่น ๆ ที่มีทั้งสุจริตชนและทุจริตชน จึงคงเป็นเรื่องที่ผู้ใช้บริการต้องมีความเท่าทัน ข้อที่น่าพิจารณาคือ การสืบทอดหรือเรียนรู้อาชีพไสยศาสตร์นั้น สามารถทำได้กับทุกคนหรือไม่ หรือต้องเป็นบุคคลพิเศษเฉพาะ

โดยภาพรวมแนวคิดแบบไสยศาสตร์ คือการทำพิธีกรรมที่คาดหวังว่าสิ่งเหนือธรรมชาติ (ผีสิง เทวดา เทพต่าง ๆ) จะพอใจ และให้ผลตอบแทนตามความต้องการของผู้ทำพิธีกรรมนั้น ไสยศาสตร์ในลักษณะนี้คงเรียนรู้ได้จากการจดจำ หรือศึกษาจากบันทึกหรือตำราที่มีสืบทอดกันมา ในส่วนไสยศาสตร์ประเภทที่ต้องใช้พลังพิเศษของผู้ทำพิธี (คุณไสย) ก็คงต้องการบุคคลพิเศษที่สืบเชื้อสาย หรือศึกษาความรู้ด้านนี้มาอย่างเชี่ยวชาญ ซึ่งโดยทั่วไปมักถ่ายทอดกันภายในวงศ์สกุลหรือเฉพาะคนที่ได้รับคัดเลือก ด้วยวิธีการเช่นนี้จึงทำให้ความรู้ไสยศาสตร์ ดูเป็นศาสตร์ลึกลับและมักปิดบังกัน คนทั่วไปไม่มีโอกาสได้เรียนรู้ ลักษณะนี้จึงเป็นช่องทางให้ "ของปลอม" เกิดขึ้นได้ง่ายและยากแก่การพิสูจน์จับผิด เพราะผู้รู้จริงในวิชานี้มีน้อย

แนวคิดเกี่ยวกับไสยศาสตร์ในสังคมไทยคงได้อภิปรายมา ทั้งในด้านที่เป็นความเชื่อที่ใกล้ชิดและสอดแทรกอยู่ในศาสนา และด้านพิธีกรรมในยุคปัจจุบัน (ลัทธิพิธี) ผู้วิจัยจะได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีนิยายไทยร่วมสมัยต่อไปในประเด็น อาทิ แนวคิดไสยศาสตร์ที่พบในงานเขียนเหล่านั้นเป็นเช่นไร นักเขียนแสดงทัศนะสนับสนุนหรือคัดค้านไสยศาสตร์อย่างไร ด้วยเหตุผลใด และวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับความรู้ไสยศาสตร์ในสังคมไทยเป็นอย่างไร

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย

เหตุผลในการสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย ในหัวข้อนี้ เป็นเพราะตามที่นักวิชาการหลายคนได้ลงความเห็นไว้ตรงกันว่า วัฒนธรรมไทยนั้นเป็นวัฒนธรรมพุทธศาสนา ทั้งนี้ด้วยจำนวนประชากรถึงร้อยละ ๙๕ ที่นับถือพุทธศาสนา (คุณ โทษณ์, ๒๕๔๕: ๑๑) จึงทำให้วิถีการดำเนินชีวิตของคนไทยมีแนวคิดหรือโลกทัศน์แบบพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานอยู่ แต่ข้อที่ควรต้องทำความเข้าใจให้ชัดเจนคือ พุทธศาสนาแบบไทย นั้นเป็นอย่างไร และวัฒนธรรมไทยที่มีโลกทัศน์แบบพุทธศาสนานั้นคืออย่างไร

ตามที่วัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้ ต้องการสำรวจแนวคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และไสยศาสตร์ เพื่อประมวลลักษณะวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทย ผู้วิจัยจึงเห็นว่าการเข้าใจพื้นฐานแนวคิดของวัฒนธรรมไทยซึ่งก็คือพุทธศาสนานั้น จำเป็นต่อการสังเกตวิเคราะห์หาวัฒนธรรมความรู้ของสังคมไทย ดังนั้นจึงได้รวมการพิจารณาเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย ไว้เป็นแนวคิดในการศึกษาวิเคราะห์ทฤษฎีวัฒนธรรมไทยร่วมสมัยนี้ด้วย

พุทธศาสนาเริ่มเข้าสู่ดินแดนที่ชนชาติไทยอาศัยอยู่ ตั้งแต่เมื่อประมาณ พ.ศ. ๓๐๐ ปัจจุบันนิกายสำคัญที่คนไทยส่วนใหญ่นับถือคือ เถรวาท (คุณ โทษณ์, ๒๕๔๕: ๑๑) อย่างไรก็ตาม 'พุทธศาสนาแบบไทย' ก็มีได้เคร่งครัดตามแบบแผนหรือพุทธบัญญัตินัก แต่ได้เจือคติความเชื่อดั้งเดิมที่มีอิทธิพลอยู่ในพื้นที่ประเทศไทยมาก่อน ดังที่ พระยาอนุমানราชธนะ (๒๕๑๕: ๑๙๒-๓) ได้อธิบายไว้ว่า คนไทยแต่เดิมเชื่อในคติผีสงเทวดา ต่อมาจึงรับพุทธศาสนามานับถือ แต่คติความเชื่อดั้งเดิมก็ยังมิได้อยู่ ภายหลังเมื่อมีการติดต่อกับชนชาติเขมร คนไทยก็รับศาสนาฮินดูมานับถือด้วย คติความเชื่อของคนไทยจึงมีรากฐานซ้อนกันเป็น ๒ ชั้น คือ คติผีสงเทวดาอยู่ชั้นล่าง พุทธศาสนาเป็นชั้นบน แต่มีศาสนาฮินดูแทรกผสมอยู่ด้วย ทั้งนี้โดยเหตุที่พุทธศาสนาและฮินดูมีที่มาจากลัทธิพราหมณ์ ในที่สุดสองศาสนานี้ [พุทธและพราหมณ์] ก็ปนกันจนแยกไม่ออก ดังมีคำกล่าวที่ว่า 'พุทธกับไสยย่อมอาศัยกัน' ทั้งนี้เห็นได้จากพิธีกรรมต่าง ๆ ที่คนไทยปฏิบัติ ส่วนมากจะมีทั้งพิธีสงฆ์ พิธีพราหมณ์ และบัตร์พลีผีสงเทวดาปนกัน พระยาอนุমানฯ ได้ชี้ไว้ด้วยว่า โดยเนื้อแท้ของพุทธศาสนานั้น เน้นสอนคนให้รู้จักคิดด้วยเหตุผล เมื่อเห็นจริงแล้วจึงเชื่อและประพฤติตาม ทั้งนี้แม้พุทธศาสนาจะเกิดในหมู่คนที่นับถือผีสงเทวดา แต่พระพุทธเจ้าก็ไม่เคยทรงประกาศว่า พุทธศาสนามีขึ้นเพื่อทำลายเรื่องผีสงเทวดา เรื่องนรกสวรรค์ คงทรงปล่อยให้มิได้อยู่เช่นเดิม

ในส่วนของวัฒนธรรมไทย พระยาอนุมานฯ อธิบายว่า มีพื้นฐานมาจากการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สิ่งเหนือธรรมชาติ ผู้อาวูโส และคำสอนของศาสนา เป็นวัฒนธรรมในระดับครอบครัว และขยายต่อไปเป็นวัฒนธรรมของชาติ ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อวัฒนธรรมไทยคือ การติดต่อกับชาวต่างชาติทั้งจากประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียง (เขมร พม่า มลายู) และประเทศที่ไกลออกไป (จีน อินเดีย ลังกา อินโดนีเซีย) วัฒนธรรมของต่างชาตินับจากยุคอดีต ได้ส่งผลต่อวัฒนธรรมดั้งเดิมของไทย อิทธิพลสำคัญ ๒ อย่างต่อวัฒนธรรมประเพณีของคนไทย คือ อาชีพเกษตรกรรม และศาสนา

พระยาอนุมานฯ (๒๕๑๕: ๑๑๕-๖ และ ๑๓๖) อธิบายว่า ชุมชนดั้งเดิมของไทยอยู่รวมกลุ่มกันเป็นหมู่บ้าน ซึ่งมักมีหอผีประจำหมู่บ้าน ไว้สำหรับการบวงสรวงในเทศกาลประจำปี หรือเมื่อมีเหตุการณ์พิเศษที่เกิดขึ้น ภายหลังเมื่อนับถือพุทธศาสนาแล้ว ก็สร้างเป็นวัดขึ้นสำหรับหมู่บ้าน ใช้เป็นสถานที่อบรมจิตใจและยังเป็นสถานที่ศึกษาด้วย บรรดาศิลปะและวิชาช่างตลอดจนความรู้ต่าง ๆ ก็มีแหล่งเดิมมาจากวัดทั้งสิ้น หากพิจารณาดูวัฒนธรรมไทยแล้ว จะเห็นว่าเกี่ยวข้องกับศาสนาทั้งสิ้น เช่น ในทางสถาปัตยกรรมเห็นได้จาก โบสถ์วิหาร และพระสถูปเจดีย์ ด้านประติมากรรมสะท้อนออกมาเป็นพระพุทธรูปต่าง ๆ ด้านจิตรกรรมเห็นได้จาก ภาพผนังโบสถ์และระเบียงวัด หรือด้านดนตรีแต่เดิมมาก็เป็นเรื่องรับใช้ศาสนาทั้งสิ้น ตลอดจนถึงวรรณคดี นาฏศิลป์ของเดิม ล้วนเป็นเรื่องที่ได้ความคิดมาจากพุทธศาสนา

อย่างไรก็ตาม แม้พุทธศาสนาจะมีบทบาทต่อวัฒนธรรมไทยมากเพียงไร พระยาอนุมานฯ ก็สรุปไว้ว่า (เสฐียรโกเศศ, ๒๕๐๘: ๓๖) ศาสนานั้นไม่สามารถเปลี่ยนหรือแทนที่ไสยศาสตร์ได้ทั้งหมด การจะให้คนทั่วไปละทิ้งความเชื่อทั้งหมดก็เป็นไปได้อาก แม้ในปัจจุบันก็ไม่มีศาสนาใดที่บริสุทธิ์มีแต่หลักศีลธรรม โดยไม่มีคติไสยศาสตร์เจือปน เท่าที่ศาสนาทำได้คือลดความเชื่อในไสยศาสตร์ ให้อยู่ในระดับรองจากศาสนา ทำให้คนมีปัญญามากขึ้น

จากคำอธิบายและความคิดเห็นของพระยาอนุมานฯ ข้างต้น มีข้อที่น่าสังเกตคือ พุทธศาสนาของคนไทยหรือแบบไทยนั้น เป็น “พุทธศาสนาแบบผสม” ที่มีคติความเชื่อทางไสยศาสตร์เจือปนอยู่ด้วย บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทย คือเป็นแนวประพฤติปฏิบัติในการดำเนินชีวิตของคนไทย กล่าวอีกอย่างหนึ่งคือ เป็นโลกทัศน์ อันหมายถึง วิธีมอง วิธีคิด และวิธีเข้าใจชีวิตและสิ่งแวดล้อมของคนไทย แนวคิดแบบพุทธศาสนาที่เจือด้วยคติความเชื่อแบบไสยศาสตร์ไว้ด้วยนี้ นับเป็นเอกลักษณ์เฉพาะของคนไทย ซึ่ง เอกวิทย์ ญ กลาง (๒๕๔๔) วิเคราะห์ว่าเป็นภูมิปัญญาอย่างหนึ่งของคนไทย ที่สามารถประสานแนวคิด ๒ แบบ ที่ดู

แตกต่างกันเข้าด้วยกันได้ กล่าวคือ พุทธศาสนานั้นเน้นหลักเหตุผลความเข้าใจ (การคิดไตร่ตรอง) ขณะที่ไสยศาสตร์เน้นความเชื่อและความกลัว (อารมณ์ความรู้สึก)

เรื่องพุทธศาสนากับไสยศาสตร์ที่มีหลักการต่างกันอย่างนี้ หากพิจารณาแล้วอาจคิดได้ว่าความต่างนี้ไม่จำเป็นต้องขัดกัน แต่ทั้งสองระบบแนวคิด (พุทธและไสย) สามารถตอบสนองธรรมชาติของมนุษย์ได้อย่างครบถ้วน คือ ทั้งด้านความคิด และด้านอารมณ์ความรู้สึก เอกวิทย์ (๒๕๔๔: ๑๐๘) ได้ศึกษาเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านภาคกลาง และวิเคราะห์ไว้ว่า การที่คนไทยผสมผสานความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ เข้ากับพุทธศาสนาได้อย่างกลมกลืนเป็นความสามารถในการปรับตัว โดยในระดับชาวบ้าน คนไทยมิได้นับถือพุทธศาสนาเพื่อการหลุดพ้นสังสารวัฏ หากแต่เป็นการนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทางศาสนาเพื่อชีวิตในโลกนี้อย่างสามัญชน ดังจะเห็นได้จากวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ที่ไม่สู้เคร่งครัดนัก และชาวบ้านเองก็ไม่ได้จริงจังถือเคร่งในศีลธรรม ธรรมเนียมปฏิบัติบางอย่าง เช่น การถวาย “ข้าวพระพุทธ” ก็ดูเป็นการนับถือ “พระพุทธ” ในทำนองเดียวกับนับถือ “ผี” ตามความเคยชินดั้งเดิม กล่าวได้ว่าคนไทยนั้นนับถือพระพุทธ ตลอดจนพระธรรม และพระสงฆ์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ช่วยปกป้องให้แคล้วคลาดจากภัยอันตราย และเชื่อถือว่า “พระพุทธ” เป็นสิ่ง “เหนือธรรมชาติ” หรือ “ผี” ที่ควรแก่การเคารพเช่นไหว้

การนับถือพุทธศาสนาของชาวบ้าน (ภาคกลาง) โดยปรับให้เข้ากับคตินับถือผีที่มีอยู่เดิมของคนไทยนี้ เอกวิทย์ คิดว่า เป็นการรักษาเอกลักษณ์ของตนเองไว้ของบรรดาชาวบ้าน ที่มีคตินับถือผีเป็นความเชื่อที่ฝังรากลึกอยู่เดิม ชาวบ้านไม่รู้สึกว่าการผสมผสานของความเชื่อสองอย่างนี้ [ผีกับพุทธ] ขัดแย้งกัน ตรงกันข้าม ชาวบ้านสามารถทำให้เกี่ยวเนื่องกันได้จนออกมาในรูป “ศาสนาพุทธแบบชาวบ้าน” และทั้ง “พุทธ” และ “ผี” ก็ได้รับการปรับปรุงให้เป็นที่พึงพอใจร่วมกันไปในโลกของชาวบ้าน จุดนี้อาจพิจารณาขยายความเข้าใจเพิ่มขึ้นได้ว่า สังคมของชาวบ้านยุคที่สามารถปรับความเชื่อ แบบตอบสนองอารมณ์ความรู้สึกกลัวหรือความอยากของไสยศาสตร์ เข้ากับพุทธศาสนาที่เน้นการคิดด้วยเหตุผลได้นั้น น่าจะเป็นสังคมที่ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง และมีแนวคิดแบบประนีประนอมเป็นหลัก ซึ่งลักษณะนี้เป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ ทักษะของฟายเออราเบนด์ที่เน้นชี้ความไม่เป็นเลิศของวิทยาศาสตร์กว่าความรู้ในระบบคิดอื่น ๆ ก็ด้วยต้องการให้สังคมมีสภาพ “เสรี” ยอมรับฟังความคิดเห็นหรือความรู้ที่แตกต่าง เพื่อให้เกิดความหลากหลายของความรู้หรือการคิด สังคมเสรีที่ฟายเออราเบนด์ปรารถนาให้มีนี้ น่าจะพบได้ในสังคมไทยนับแต่ยุคอดีตที่มีภูมิปัญญาและความสามารถในการ

การปรับแนวคิดที่ต่างกัน ให้เข้ากันและใช้เป็นแนวปฏิบัติไปพร้อมกันได้อย่างกรณีของพุทธศาสนา กับ ไลยศาสตร์

ข้อนำสังเกตอีกประการจากคำอธิบายของพระยาอนูมานฯ คือเรื่องวัดซึ่งเป็นศูนย์กลางของวัฒนธรรมหรือการดำเนินชีวิตของคนไทยในอดีต กล่าวคือ วัดเป็นศูนย์กลางการทำกิจกรรมร่วมกันของคนในชุมชน และเป็นแหล่งรวมความรู้ตลอดจนศิลปะต่าง ๆ แต่บทบาทนี้ปัจจุบันโดยเฉพาะในสังคมเมืองได้หมดไป เหตุผลสำคัญที่เป็นเช่นนี้น่าจะเริ่มจากการย้ายแหล่งเรียนและสอนความรู้จากวัดไปสู่ระบบโรงเรียน แต่ทั้งนี้โรงเรียนก็ไม่ได้ทำหน้าที่ทั้งหมด เช่นเดียวกับที่วัดเคยทำมา โรงเรียนเป็นสถานที่สอนความรู้ แต่ไม่ได้เป็นแหล่งรวม ในความหมายแสดงและเก็บรักษาความรู้ โดยเฉพาะที่อยู่ในรูปศิลปะแขนงต่าง ๆ ดังที่พระยาอนูมานฯ ได้กล่าวมา โรงเรียนยังไม่ได้ทำหน้าที่เป็นศูนย์รวมของชุมชน เพื่อการปฏิบัติประเพณีหรือพิธีกรรมต่าง ๆ ดังนั้น บทบาทที่ลดลงหรือหายไปจากวัด เพราะการมีโรงเรียนมาแทน จึงคงจะค่อย ๆ หายไปจากสังคมไทยด้วย วัฒนธรรมไทยยุคใหม่ ใช้วัดเป็นเพียง "สถานที่" ประกอบงานประเพณีรื่นเริงเป็นครั้งคราว ความผูกพันหรือการสัมพันธ์กันระหว่างวิถีชีวิตคนไทยกับวัดในเชิงวัฒนธรรมเช่นในอดีต คงหมดหรือแปรรูปไปในที่สุด วัฒนธรรมไทยที่เคยสรุปกันว่าเป็นวัฒนธรรมพุทธศาสนานั้น สำหรับยุคปัจจุบันคงเจือจางลงกว่าในอดีต และต่อไปในอนาคตอาจเปลี่ยนไปโดยสิ้นเชิง

การศึกษาเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านภาคกลางของ เอกวิทย์ (๒๕๔๔: ๑๐๙) ได้สำรวจครอบคลุมไปถึงท่าทีของฝ่ายปกครองต่อการเชื่อถือเรื่องไลยศาสตร์ของชาวบ้านด้วย ซึ่งพบว่า [ในอดีต] สถาบันการปกครองนั้นห่วงเกรงถึงผลกระทบต่อด้านการปกครอง จึงมีการจำกัดความเชื่อหรือการปฏิบัติเรื่องไลยศาสตร์ โดยสั่งให้ลดทอนความเชื่อดั้งเดิมลง ให้ความสำคัญของผีเมืองและศาลหลักเมืองเป็นเพียงเทพอารักษ์ หรือผีชั้นสามัญ ห้ามนับถือยิ่งกว่าพระพุทธศาสนา

ในส่วนอิทธิพลของพุทธศาสนา ต่อความเชื่อและการดำเนินชีวิตของคนไทย เอกวิทย์ (๒๕๔๔: ๑๐๔-๕) ได้วิเคราะห์ไว้ว่า สังคมไทยโดยรากฐานมิใช่สังคมที่เชื่อว่าคนเกิดมาเสมอ กัน หากแต่เป็นสังคมที่เชื่อกฎแห่งกรรมและมีการกำหนดช่วงชั้นทางสังคมไว้มากในแนวตั้ง ผู้ที่อยู่ในฐานะสูงถือถือว่าเป็นผู้มีบุญ ผู้อยู่เบื้องล่างเป็นผู้มีกรรม ตามความเชื่อกฎแห่งกรรมและการเวียนว่ายตายเกิด จึงไม่น่าแปลกใจที่ผู้เสียเปรียบหรือผู้ต้องการได้เปรียบ ย่อมจะต้องวิงวอนผู้มีบุญที่มีอำนาจและอิทธิพลเพื่อประโยชน์ของตน มากกว่าการแข่งขันในระบบคุณธรรมอย่าง

เท่าเทียม หรือตั้งใจปฏิบัติปฏิบัติชอบด้วยตนเอง การวิเคราะห์ของ เอกวิทย์ นี้คล้ายคลึงกับของ แองค์ (ใน ยศ สันตสมบัติ, ๒๕๔๔) ที่เสนอไว้ในหนังสือชื่อ *Merit and Power in the Thai Social Order* (1962) ว่า รูปแบบการจัดระเบียบสังคมของไทยเป็นการจำลองโลกทัศน์แบบจักรวาลวิทยา แห่งสรรพสิ่งมีชีวิตเป็นลำดับชั้น โดยใช้คุณสมบัติด้าน 'บุญ' หรือ 'ความดี' เป็นมาตรฐาน

ประเด็นความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เรื่องบุญและบาป นับได้ว่าเป็นความเชื่อหลักของคนไทยที่นับถือพุทธศาสนา ซึ่งความเชื่อนี้มีอิทธิพลต่อการกระทำ หรือการดำเนินชีวิตของคนไทยอยู่มาก สุวรรณ สถาอาพันธ์ และเนืองน้อย บุญเนตร (ใน ณรงค์ เส็งประชา, ๒๕๔๔: ๙๒-๓) ได้ศึกษาเกี่ยวกับความคิดความเชื่อของคนไทยพบว่า คนไทยเชื่อในเรื่องการทำบุญหรือสะสมบุญมากที่สุด (๙๓%) รองลงมาคือ เชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม และ เชื่อในเรื่องของเวทมนตร์คาถา (๔๒%) การเชื่อในเรื่องการทำบุญนั้น เป็นเพราะผู้ทำบุญอยากได้สิ่งตอบแทน เช่น อยากรวย หรือรวยยิ่งขึ้น อยากรมีอำนาจวาสนา มีบุญบารมี ส่วนความเชื่อเรื่องกฎแห่งกรรม เป็นเพราะได้รับการอบรมสั่งสอนมาแต่อดีต หรืออาจด้วยอิทธิพลของวรรณกรรมไทย เช่น ไตรภูมิพระร่วง หรือคำสอนของผู้สืบทอดศาสนา [เช่น พระสงฆ์] ส่วนความเชื่อในเรื่องเวทมนตร์คาถาหรือไสยศาสตร์ เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการใช้อำนาจลึกลับในธรรมชาติ เพื่อจะให้ประโยชน์หรือโทษแก่ผู้เกี่ยวข้อง เช่น การรักษาคนให้หายป่วยโดยเวทมนตร์คาถา ความเชื่อนี้จะช่วยให้ผู้ป่วยมีกำลังใจในการต่อสู้กับโรคร้ายไข้เจ็บ เป็นต้น

หากพิจารณาเรื่องความเชื่อของคนไทย ดังที่ เอกวิทย์ วิเคราะห์ไว้ (คนเกิดมาไม่เท่าเทียมกัน) ร่วมกับผลการศึกษาของ สุวรรณ และ เนืองน้อย ก็นับว่าสอดคล้องกัน เรื่องเกี่ยวกับบุญ-บาป หรือเรื่องเวรกรรมนั้น ในทางมานุษยวิทยาได้สรุปไว้ว่า เป็นหน้าที่ของระบบความเชื่อหรือศาสนาที่ต้องอธิบายในเรื่องนี้ เพราะความแตกต่างไม่เท่าเทียมกันของมนุษย์เป็นเรื่องที่ไม่อาจอธิบายด้วยเหตุผลเชิงประจักษ์ได้ ศาสนาจึงต้องรับผิดชอบสร้างระบบความเชื่อขึ้นอธิบาย ซึ่งเป็นจริงตามคำอธิบายหรือไม่ ก็ต้องยกไว้เพราะไม่สามารถพิสูจน์ได้ อย่างไรก็ตาม ระบบความเชื่อหรือคำอธิบายของศาสนา ก็เป็นกรอบคิดหรือโลกทัศน์ของคนในแต่ละสังคม ดังนั้น ประเด็นที่จะพิจารณาต่อไปคือเรื่อง โลกทัศน์แบบพุทธศาสนา ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่กำหนดวัฒนธรรมหรือวิถีการดำเนินชีวิตของคนไทย

โสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ (๒๕๔๕: ๑๐๔-๑๒๓) ได้ศึกษาแนวคิด “จักรวาลวิทยา” ของ สังคมไทยจากคัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาท อันได้แก่ ไตรภูมิภค จักกวาฬทีปนี โลกูปัตติ โลกที่ปกสาร และคัมภีร์อื่น ๆ ในแนวเดียวกัน (เล่มหลักที่ใช้ในการวิเคราะห์คือ *ไตรภูมิพระร่วง* ของ พระญาณโทย) อธิบายไว้ว่า คัมภีร์ของพุทธศาสนาเถรวาทเป็นแก่นความคิดและความรู้ ของคนไทยมาช้านาน จุดประสงค์ของคัมภีร์ มุ่งเสนอคำสอนของพุทธศาสนา และยังแสดง ความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติ สภาพสังคม และการมองโลก มองตนเองของคนไทยในอดีตไว้ด้วย ในคัมภีร์ไตรภูมินั้น ได้บรรยายถึงสภาพของสัตว์โลกมนุษย์ และสัตว์ในภพภูมิต่าง ๆ โดยเน้น ย้ำว่าการทำบาปจะนำไปสู่การเกิดเป็นเดรัจฉาน มนุษย์เป็นสัตว์เพียงประเภทเดียวที่สามารถ สร้างหนทางเดินให้แก่ตนเองได้ คืออาจเป็นพรหม เทพ เปรต หรือ ตีรจจัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ การกระทำของมนุษย์เอง จึงกล่าวได้ว่ามนุษย์มีฐานะเป็นพิเศษในจักรวาล (แม้แต่พรหมก็ไม่มี) คือ มีเสรีภาพและโอกาสที่เปิดกว้างในการเป็นอะไรก็ได้

จักรวาลซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์นั้น ไม่ใช่จักรวาลเพียงแห่งเดียวที่มีอยู่ แต่มีจักรวาล มากมาย การมีจักรวาลมากกว่าหนึ่งแห่งหมายความว่า ทุกสิ่งทุกอย่างมี “สำเนา” เป็นจำนวน นับไม่ถ้วน โดยแต่ละจักรวาลก็ประกอบด้วยโครงสร้างเดียวกันทั้งสิ้น แนวคิดเช่นนี้แตกต่าง อย่างสิ้นเชิงกับแนวคิดของยุโรป ซึ่งเน้นที่ความเป็นหนึ่งเดียวและการมีลักษณะพิเศษไม่เหมือน ใคร แนวคิดที่ว่าจักรวาลมากมายนับไม่ถ้วนนี้ โสรัจจ์ ชี้ว่า มีนัยยะทางวัฒนธรรมหลาย ประการ กล่าวคือ เมื่อชีวิตมนุษย์แต่ละคนไม่มีอะไรที่เป็นหนึ่งเดียว หรือเป็นพิเศษไม่เหมือน ใครอีก การดำเนินชีวิตจึงไม่จำเป็นต้องดิ้นรนหรือต่อสู้เพื่อให้ได้สิ่งที่ต้องการ (เพราะจักรวาล อื่นก็เหมือน ๆ กับจักรวาลของตน) ดังนั้นเจตจำนงหรือแรงจูงใจที่จะผลักดันให้ริเริ่มสร้างสรรค์ สิ่งใหม่ ๆ ในสภาพสังคมที่เชื่อเช่นนี้ จึงไม่มีความสำคัญหรือไม่ได้แสดงบทบาท ซึ่งลักษณะนี้ ต่างจากโลกทัศน์ที่ถือว่ามีจักรวาลหนึ่งเดียว [แบบคนยุโรป]

ลักษณะที่มีการเน้นย้ำอยู่เสมอในจักรวาลของ ไตรภูมิ คือความมีเสถียรภาพ โสรัจจ์ (๒๕๔๕: ๑๒๓-๗) ติความว่า คำบรรยายที่ว่าจักรวาลมีเสถียรภาพ แสดงถึงความมั่นคง สามารถ ด้านทานแรงจากภายนอกที่จะมาทำลายจักรวาลได้ สังคมที่สะท้อนภาพความรู้เช่นนี้ย่อมเป็น สังคมที่มุ่งหาความเรียบร้อย และความมั่นคง โลกของไตรภูมิ เป็นโลกของผู้ที่พึงพอใจกับ สภาพที่เป็นอยู่ เชื่อมั่นว่าสิ่งที่เป็นอย่างนี้คือสิ่งที่ดีที่สุดแล้ว ในทางตรงกันข้าม สังคมในจักรวาล ของโคเปอร์นิคัส เป็นสังคมของผู้ที่เชื่อว่าสิ่งที่อยู่เป็นอยู่ไม่ใช่สิ่งที่ดีที่สุด และสิ่งต่าง ๆ สามารถปรับปรุง หรือ “พัฒนา” ให้ดีขึ้นได้เสมอ จุดนี้เป็นข้อแตกต่างที่สำคัญระหว่างสังคมใน จักรวาลแบบไตรภูมิ และแบบของโคเปอร์นิคัสที่เชื่อมั่นในการสร้างสรรค์ของมนุษย์และสังคม

มนุษย์เอง ไสร์จัจ ให้ข้อสรุปสุดท้ายว่า แนวคิดเกี่ยวกับธรรมชาติ โลก และจักรวาล ตามคติความเชื่อของไทยในคัมภีร์โลกศาสตร์ เช่นไตรภูมินี้ สะท้อนความหมายทางวัฒนธรรมว่าเป็นระบบที่มุ่งเน้นความมีเสถียรภาพ และความเป็นระเบียบของสังคมเป็นหลัก

ประเด็นที่น่าสนใจที่ ไสร์จัจ วิเคราะห์ไว้เกี่ยวกับโลกทัศน์แบบพุทธศาสนา หรือจักรวาลวิทยาแบบไตรภูมิ ประการแรกคือ เรื่องสถานะพิเศษของมนุษย์ ที่อาจเลือกทางหรือการปฏิบัติตนเพื่อไปเกิดเป็นอะไรก็ได้ในชาติต่อไป กล่าวคือ หากทำดีก็เกิดในภพภูมิที่ดีขึ้น หากทำบาปก็เกิดในภพภูมิที่ต่ำกว่ามนุษย์ แนวคิดนี้เป็นที่มาของความเชื่อเรื่องบุญ-บาปในสังคมไทยนั่นเอง การจัดให้มนุษย์มีสิทธิพิเศษเลือกภพภูมิต่อไปด้วยการกระทำในชาติปัจจุบัน เช่นนี้ กล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีแนวคิดที่ถือมนุษย์เป็นศูนย์กลาง ซึ่งคล้ายกับแนวคิดแบบมนุษยนิยม (Humanism) ที่เชื่อในศักยภาพความสามารถของมนุษย์ จุดนี้ วิทย์ วิศทเวทย์ (๒๕๒๘: ๒๗) อธิบายไว้ชัดเจนว่า จุดหมายปลายทางของพระพุทธศาสนาคือ สอนให้คนเป็นคนดีขึ้นสมบูรณ์ขึ้น ให้มีความสุขเกิดขึ้นทั้งส่วนบุคคลและส่วนรวม พุทธศาสนาจึงเน้นที่ชีวิตของมนุษย์ ศึกษาหาความจริงเกี่ยวกับชีวิตมนุษย์หรือโลกภายใน เพื่อจะได้รู้จักทางที่ถูกต้องอันจะนำไปสู่จุดหมายปลายทางอันสูงสุดของพุทธศาสนา คือ นิพพาน ซึ่งเป็นสภาวะที่จิตของมนุษย์จะได้ประสบการณ์ความสุขที่แท้จริง

ข้อวิเคราะห์ของ ไสร์จัจ ที่น่าพิจารณาประการต่อมาคือ ความเชื่อเรื่องจักรวาลที่เหมือนกันจำนวนมากมาย ซึ่ง ไสร์จัจ ชี้ว่าแนวคิดนี้ ทำให้คน (ไทย) ไม่เกิดแรงจูงใจหรือกระตุ้นให้คิดอยากพัฒนาหรือแข่งขันด้านวัตถุหรือโลกภายนอก เพราะอย่างไรเสียจักรวาลหรือโลกก็เหมือน ๆ กัน ซึ่งต่างจากแนวคิดของคนยุโรป ที่เชื่อว่าจักรวาลมีหนึ่งเดียว ทำให้คนคิดแข่งขันที่จะสร้างสรรค์สิ่งต่าง ๆ ขึ้น เพื่อแสดงความสามารถให้เป็นที่ยอมรับและเพื่อพัฒนาโลกให้ดีขึ้น ประเด็นนี้อาจขยายความได้ว่าโลกทัศน์แบบพุทธ มุ่งหมายที่โลกภายในหรือจิตใจของมนุษย์มากกว่าโลกภายนอกทางวัตถุ พุทธศาสนานั้นเน้นให้มนุษย์พัฒนาตนหรือจิตวิญญาณให้สูงขึ้นกว่าการเป็นมนุษย์ธรรมดา ทั้งนี้ด้วยการฝึกฝน ประพฤติธรรม เรียนรู้โลกหรือธรรมชาติรอบตัว เป้าหมายของความรู้หรือการเรียนรู้ของพุทธศาสนานั้น วิทย์ (๒๕๒๘: ๒๕) อธิบายว่า มุ่งเพื่อเปลี่ยนตัวมนุษย์เอง ทั้งนี้เพราะพุทธศาสนาเชื่อว่า ไม่ว่าจะคนเราจะสามารถควบคุมธรรมชาติได้เก่งเพียงใดก็ตาม ไม่ว่าจะจัดระเบียบสังคมให้อยู่ในรูปอุดมคติอย่างไรก็ตาม หากเราไม่สามารถจัดระเบียบความขัดแย้งภายในตัวมนุษย์ได้แล้ว ปัญหาที่แท้ของมนุษย์ก็มีอาจเยียวยาได้สมบูรณ์ พุทธศาสนาเชื่อว่ามนุษย์มีความขัดแย้งภายใน ความขัดแย้งนี้เป็นผลของความไม่เป็นระเบียบของอารมณ์ความรู้สึก ความขัดแย้งภายในนี้จะแสดงตัวออกเป็นความ

ขัดแย้งภายนอก การแสวงหาความรู้ตามหลักพุทธศาสนา เริ่มจากการสำรวจตัวเองเพื่อจะเปลี่ยนตัวเอง ความรู้มีใช้มิไว้เพื่อรู้เฉย ๆ หรือเพื่อสนองความอยากรู้อยากเห็น ความรู้ต้องทำให้มนุษย์ดีขึ้น

วิทย์ (๒๕๒๘: ๒๖ และ ๒๘) ได้ขยายความเพิ่มเติมว่า ทักษะต่อความรู้และจุดมุ่งหมายของการแสวงหาความรู้ของพุทธศาสนานี้ ต่างจากทักษะของโลกตะวันตก ซึ่งมีแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ วิทยาศาสตร์เน้นการควบคุมธรรมชาติภายนอก แต่พุทธศาสนาสอนให้ควบคุมจิตใจภายในตัวเอง ลำพังแต่ความสามารถที่ควบคุมธรรมชาติได้ ไม่อาจทำให้ความสงบสุขเกิดขึ้นในโลกมนุษย์ มนุษย์ต้องรู้จักควบคุมตัวเองให้มีจิตใจดีงาม สันติสุขที่แท้จริงจึงจะเกิดขึ้นได้ วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมุ่งที่จะเปลี่ยนธรรมชาติ แต่พุทธศาสนามุ่งที่จะเปลี่ยนคน คือเปลี่ยนให้มีจิตใจที่ดีงามขึ้น พุทธศาสนาเชื่อว่า ความรู้ด้านวิชาการ (เช่น วิทยาศาสตร์) ไม่มีอิทธิพลเหนือพฤติกรรมมนุษย์ กล่าวคือ เหตุผลมิได้เป็นผู้กำหนดการกระทำของคน แต่แรงกระตุ้นและอารมณ์เป็นตัวกำหนด พุทธศาสนาเชื่อว่าการปฏิบัติที่ละชั้นอาจช่วยให้หลุดพ้นจากพันธนาการของอารมณ์ได้

ข้อที่น่าสังเกตในที่นี้คือ จุดเน้นที่ต่างกันระหว่างวิทยาศาสตร์ และพุทธศาสนา กล่าวคือ วิทยาศาสตร์เป็นความรู้ที่เน้นความเข้าใจเกี่ยวกับวัตถุ และเปลี่ยนแปลงโลกภายนอกหรือโลกทางวัตถุ ส่วนพุทธศาสนาเป็นความรู้ที่มุ่งทำความเข้าใจเกี่ยวกับจิตใจ และเปลี่ยนแปลงโลกภายในคือจิตใจของมนุษย์เอง ความต่างกันนี้ น่าจะเข้าทำนองเดียวกับที่ไสยศาสตร์ต่างจากพุทธศาสนา คือ ไสยศาสตร์ตอบสนองด้านอารมณ์ความรู้สึก ส่วนพุทธศาสนาตอบสนองด้านความคิด แม้ระบบคิดทั้งสองนี้จะเน้นทางด้านจิตใจเช่นเดียวกันแต่มีจุดเน้นที่ต่างกัน เช่นนี้ ความต่างกันของความรู้หรือระบบคิดทั้งสาม คือ วิทยาศาสตร์ พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ล้วนน่าจะร่วมกันตอบสนองมนุษย์ได้สมบูรณ์ขึ้น คือ วิทยาศาสตร์ให้ความรู้ในการสร้างสรรค์พัฒนาด้านวัตถุ ตอบสนองความต้องการด้านวัตถุของมนุษย์ได้ ส่วนพุทธศาสนาและไสยศาสตร์ตอบสนองมนุษย์ด้านจิตใจ โดยที่พุทธศาสนาเน้นที่การคิดและมุ่งบังคับจัดระเบียบจิตใจ ส่วนไสยศาสตร์เน้นทางอารมณ์ความรู้สึกตอบสนองแรงกระตุ้นตามความอยาก

คำอธิบายของ โสรัจจ์ และ วิทย์ ที่กล่าวมา ช่วยให้เข้าใจได้ชัดเจนเกี่ยวกับโลกทัศน์แบบพุทธศาสนา รวมไปถึงแนวคิดเกี่ยวกับความรู้ของพุทธศาสนาด้วย การสำรวจแนวคิดของนักวิชาการทั้งหลายเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทยในหัวข้อนี้ จะช่วยเป็นแนวในการพิจารณาวิเคราะห์หวนวินัยที่ศึกษาได้ในหลายด้าน ทั้งทักษะและความเข้าใจของนักเขียนต่อ

บทบาทของพุทธศาสนาในสังคมไทย รวมถึงความเข้าใจต่อบทบาทของไสยศาสตร์ในพุทธศาสนา และในสังคมไทยด้วย ข้อสำคัญคือโลกทัศน์แบบพุทธศาสนาดังที่ได้อภิปรายมานั้น เป็นที่ตระหนักเข้าใจในกลุ่มนักเขียนหรือไม่ ความคิดความเข้าใจของนักเขียนและของคนไทยที่นักเขียนสะท้อนไว้ในนวนิยายนี้ คงช่วยให้เห็นภาพและสาระของวัฒนธรรมความรู้ในสังคมไทยได้ไม่น้อย

โดยสรุปในบทที่ ๒ นี้ ได้สำรวจแนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาวิจัย โดยแบ่งออกเป็น ๓ หัวข้อคือ แนวคิดเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์และความรู้ (หัวข้อ ๒.๑) ผู้วิจัยสนใจและให้ความสำคัญแก่แนวคิดของ พอล ฟายเออราเบนด์ นักปรัชญาวิทยาศาสตร์ชาวออสเตรเลีย ที่เน้นตรวจสอบเกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ และเสนอความคิดเห็นว่า วิทยาศาสตร์ไม่ได้เป็นเลิศกว่าระบบความรู้อื่น ๆ ฟายเออราเบนด์ย้ำความสำคัญของสภาพสังคมเสรี ที่เปิดโอกาสให้ความรู้ที่หลากหลาย แตกต่างกันในระบบคิด สามารถแสดงบทบาทได้ ประชาชนมีสิทธิเรียนรู้หรือปฏิบัติตามแนวคิดต่าง ๆ ได้อย่างเท่าเทียม มิใช่มีแต่ความรู้ในระบบเหตุผลนิยมแบบวิทยาศาสตร์เท่านั้น ที่ถูกต้องและผูกขาดให้เชื่อหรือใช้ และกีดกันความรู้ตามขนบจารีตอื่น ๆ ไปจากสังคม ฟายเออราเบนด์ชี้ว่าการมีระบบความรู้ที่หลากหลาย จะทำให้มีการพัฒนาแข่งขัน และตรวจสอบกัน ระหว่างความรู้ที่ต่างระบบกันซึ่งย่อมเป็นผลดีต่อคนในสังคม สิ่งสำคัญคือ อำนาจอรัฐ อันได้แก่ สถาบันหรือองค์กรต่าง ๆ เช่น ด้านการศึกษา ผู้เชี่ยวชาญ นักวิชาชีพ เป็นต้น ต้องไม่เข้าข้างหรือร่วมมือสนับสนุนเพียงระบบความรู้เดียว ทำให้เสียความเท่าเทียมไป ตรงกันข้าม สถาบันต่าง ๆ ของรัฐมีหน้าที่ ทำให้เกิดโอกาสที่เท่าเทียมในการแข่งขันกันของความรู้ระบบต่าง ๆ

นอกจากแนวคิดของฟายเออราเบนด์แล้ว ด้านนักวิชาการไทย ผู้วิจัยได้สำรวจแนวคิดของ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ซึ่งได้ศึกษาวิเคราะห์เกี่ยวกับเรื่อง ความรู้ วิทยาศาสตร์ ไสยศาสตร์ รวมถึงวัฒนธรรมไทยไว้มาก นิธิ เห็นว่าสังคมไทยยังขาดลักษณะของการใฝ่หาความรู้ และคิดผลิตความรู้ขึ้นด้วยตนเอง คนไทยชอบใช้เทคโนโลยีโดยไม่สนใจวิทยาศาสตร์ซึ่งเป็นฐานความรู้ของเทคโนโลยี ลักษณะการใช้เทคโนโลยีของคนไทยจึงมีลักษณะคล้ายกับการใช้ไสยศาสตร์ คือ เน้นให้ตอบสนองความต้องการที่ผิดธรรมชาติ เช่น อายุยืน ไม่แก่ เหาะเหิรเดินอากาศได้ เป็นต้น นิธิ มีความคิดคล้ายกับ ฟายเออราเบนด์ว่า ไม่ควรพึ่งพาหรือยึดถือแต่ความรู้วิทยาศาสตร์ ทั้งนี้เขาชี้ว่า วิทยาศาสตร์ก็เหมือนกับความรู้อื่น ๆ ที่มีทั้งจุดเด่นและจุดด้อย การเชื่อถือแต่ความรู้แบบวิทยาศาสตร์ ย่อมต้องรับจุดด้อยของวิทยาศาสตร์ไว้ด้วย นิธิ ได้อธิบายถึงความรู้หรือเทคโนโลยีโบราณว่า ครอบคลุมความรู้ทั้งด้านวัตถุและจิตใจ

ตัวอย่างเช่น การแพทย์แผนโบราณ ซึ่งสมบูรณ์กว่าความรู้วิทยาศาสตร์ที่เน้นเฉพาะด้าน
กายภาพ (วัตถุ)

หัวข้อต่อมา (๒.๒) ที่ได้สำรวจคือ แนวคิดเรื่องไสยศาสตร์ในสังคมไทย ซึ่งนักวิชาการ
ไทยหลายคนได้ศึกษาอธิบายไว้ ลักษณะเด่นของไสยศาสตร์คือ เป็นความรู้ที่ตอบสนองด้าน
อารมณ์ความรู้สึกของมนุษย์ เป็นระบบความรู้ที่ใช้พิธีกรรมเป็นหลักมุ่งแก้ไขปัญหาด้านจิตใจ
จากทัศนะความคิดเห็นของนักวิชาการต่าง ๆ ทำให้เห็นว่า แนวคิดของไสยศาสตร์นั้นมีความ
คล้ายคลึงกับของวิทยาศาสตร์ กล่าวคือ เป็นการใช้ความรู้เพื่อฝืนหรือเอาชนะธรรมชาติ จะ
ต่างกันก็ที่ วิทยาศาสตร์ มุ่งใช้ความรู้ด้านวัตถุ ส่วนไสยศาสตร์มุ่งทางด้านจิตใจ ตามทัศนะ
ของ ศรีศักร วัลลิโภดม เห็นว่าการที่ไสยศาสตร์ได้รับความนิยมในสังคมไทยปัจจุบัน เป็นเพราะ
คนไทยเสื่อมศรัทธาจาก (พุทธ) ศาสนา ซึ่ง นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ชี้ว่าศาสนาไม่ปรับตัวตามความ
เปลี่ยนแปลงของสังคม

ผู้วิจัยเห็นว่า ทั้งศาสนาและไสยศาสตร์ต่างก็เป็นระบบคิดที่มุ่งตอบสนอง หรือ
แก้ปัญหาด้านจิตใจให้แก่คนที่ศรัทธา นับถือ แต่เดิมผู้คนสนใจระบบคิดแบบศาสนา ที่ยอม
จำนนต่อธรรมชาติ แต่ปัจจุบันผู้คนเห็นความสำเร็จของวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีมากมาย ที่
เอาชนะหรือฝืนธรรมชาติได้ ให้ผลตามใจปรารถนา ดังนั้น แนวคิดแบบศาสนาจึงเป็นที่นิยม
เชื่อกันน้อยลง ผู้คนเปลี่ยนแนวคิดหันมาสนใจระบบคิดแบบไสยศาสตร์ ที่ใช้พิธีกรรมต่าง ๆ
ฝืนหรือต่อรองกับกฎธรรมชาติ เพื่อให้ได้ผลตามความต้องการของตน การเฟื่องฟูของ
ไสยศาสตร์ในยุคที่วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้านี้ จึงเป็นเรื่องไม่น่าแปลกใจ
เพราะวิถีคิดของไสยศาสตร์ก็คล้ายคลึงกับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี คือ พยายามฝืนกฎ
ธรรมชาติ จะต่างกันก็เพียงไสยศาสตร์แก้ปัญหาด้านจิตใจของมนุษย์ ขณะที่วิทยาศาสตร์
แก้ปัญหาด้านวัตถุ ดังนั้น ความรู้ทั้งสองระบบนี้จึงน่าจะพัฒนาควบคู่กันไปได้เป็นอย่างดี

หัวข้อสุดท้าย (๒.๓) แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย พระยาอนุมาน
ราชธน ได้อธิบาย "พุทธศาสนาแบบไทย" ไว้อย่างชัดเจนว่า เป็นพุทธศาสนาที่เชื่อคติความเชื่อ
เรื่องผีสงเทวดาแบบไสยศาสตร์ไว้ด้วย และวัฒนธรรมไทยนั้นเป็นวัฒนธรรมพุทธศาสนา
กล่าวคือ กิจกรรมแนวการดำเนินชีวิตตลอดจนถึงปล้นสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนา
นักวิชาการที่ศึกษาเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทยอีกท่านคือ เอกวิทย์ ณ ถลาง ก็ให้ความเห็นไว้
สอดคล้องกัน และชี้ว่าคนไทยมีภูมิปัญญาหรือความสามารถในการปรับประยุกต์ แนวคิด
ไสยศาสตร์ให้กับพุทธศาสนา และใช้ปฏิบัติสอดคล้องกันได้เป็นอย่างดี ซึ่งลักษณะนี้อาจ

วิเคราะห์ได้ว่า สภาพสังคมในอดีตของไทยมีลักษณะ “เสรี” ตามความหมายที่ฟายเออราเบนด์ต้องการ กล่าวคือ เป็นสังคมที่ยอมรับให้แนวคิดที่แตกต่างกัน แสดงบทบาทได้อย่างเท่าเทียมหรือผสมผสานกันได้

อนึ่ง แนวคิดแบบพุทธศาสนา และแบบไสยศาสตร์ที่โดยทั่วไปเห็นกันว่าขัดกันนั้น หากพิจารณาแล้วจะเห็นว่าทั้งสองแนวคิดมีความต่างกัน แต่ไม่จำเป็นต้องขัดกัน กล่าวคือ ทั้งพุทธศาสนาและไสยศาสตร์เป็นแนวคิดที่มุ่งแก้ปัญหาด้านจิตใจของมนุษย์ โดยพุทธศาสนาใช้วิธีแก้ด้วยความคิดอย่างเป็นเหตุเป็นผลและการฝึกตน ส่วนไสยศาสตร์ใช้พิธีกรรมแก้ในระดับอารมณ์ความรู้สึก ดังนั้น แนวคิดทั้งสองนี้จึงประสมประสานสนับสนุนกันได้ ดังที่คนไทยแต่โบราณก็เข้าใจความ “ต่างแต่ไม่ขัดกัน” นี้ และปรับให้ทั้งสองแนวคิด (พุทธและไสย) เข้ากันได้ อย่างกลมกลืนมาแล้ว

แนวคิดเกี่ยวกับพุทธศาสนาและวัฒนธรรมไทย ประเด็นสำคัญที่ได้สำรวจมาคือ โลกทัศน์แบบพุทธศาสนา อันเป็นทัศนคติความคิดเห็นของคนไทยส่วนใหญ่ต่อโลกและสิ่งแวดล้อม ไสรัจจ์ หงศ์ลดารมภ์ ได้ศึกษาวิเคราะห์คัมภีร์ในแนวไตรภูมิพระร่วง และให้ข้อสรุปว่า โลกทัศน์แบบพุทธศาสนานั้น เน้นที่ความเป็นเอกภาพ ความกลมกลืนเป็นระเบียบ ซึ่งต่างจากโลกทัศน์ของชาวยุโรป (แบบโคเปอร์นิคัส) ที่เน้นความเป็นหนึ่งและการพัฒนาเปลี่ยนแปลง วิทย์ วิศเวทย์ อธิบายเพิ่มเติมว่า พุทธศาสนาเป็นแนวคิดที่มุ่งตัวมนุษย์เป็นศูนย์กลาง กล่าวคือ เน้นการพัฒนาโลกภายในคือจิตใจของมนุษย์ ซึ่งต่างจากแนวคิดแบบวิทยาศาสตร์ที่มุ่งพัฒนาโลกภายนอกคือด้านวัตถุ ความเข้าใจเรื่องโลกทัศน์แบบพุทธศาสนานี้ ทำให้เห็นว่าความรู้ที่แตกต่างกัน ๓ ระบบ คือ วิทยาศาสตร์ พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ต่างสนองความต้องการของมนุษย์ในด้านที่ต่างกัน กล่าวคือ วิทยาศาสตร์นั้นมุ่งแก้ไขปัญหาทางด้านวัตถุ พุทธศาสนา และไสยศาสตร์ ช่วยแก้ปัญหาด้านจิตใจ โดยพุทธศาสนาเน้นที่ระดับความคิด ส่วนไสยศาสตร์แก้ในระดับอารมณ์ความรู้สึก